

บทที่ 4

การขยายพื้นที่เพาะปลูกจากการขุดคลองและกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่นั้น

การขยายพื้นที่เพาะปลูกริมฝั่งคลองชล

สภาพเศรษฐกิจของไทยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง ทำการเกษตรเป็นหลักโดยเฉพาะการปลูกข้าว แต่ก็ยังเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัว หรือส่วนหนึ่งไว้ทำพันธุ์ เลี้ยงกาฬี และใช้แลกเปลี่ยนกับเครื่องบริโภคและอุปโภคที่ค่อนข้าง รัฐบาลเก็บภาษีในรูปทางข้าวไว้ใช้ในราชการ เช่นใช้ในการสงครามหรือสำรองไว้ในยามข้าวขาดหมากแพง ไม่มีการส่งข้าวออกจำหน่ายต่างประเทศมาก

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงทำสนธิสัญญาวาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ทรงยินยอมให้มีการส่งข้าวออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ลักษณะการผลิตดังกล่าวข้างต้นจึงเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เนื่องจากข้าวเป็นสินค้าที่ต้องการของชาวต่างประเทศมาก ทำให้สามารถส่งออกได้ขายได้มากและราคาสูงด้วย สภาพดังกล่าวเป็นแรงจูงใจที่สำคัญให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันต่างก็พากันละทิ้งการผลิตในค่าน้ำตกรวมและอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เคยทำมา ความจำเป็นที่จะต้องซื้อข้าวหรือเงินเพื่อซื้อสินค้าหรือแลกเปลี่ยนกับเครื่องใช้อื่น ๆ ที่คนไม่ได้ผลิตก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เช่นเดียวกับ ซึ่งเท่ากับเป็นการเร่งให้ราษฎรหันไปปลูกข้าวมากยิ่งขึ้น รัฐบาลเองก็พยายามส่งเสริมและชักจูงให้ราษฎรปลูกข้าวมากขึ้นเช่นกัน เพราะทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มมากขึ้นดังที่ใคร่ครวญมาแล้วในบทนำ

การเร่งเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวของไทยนั้น รัฐบาลใช้วิธีขยายพื้นที่การเพาะปลูกเป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีการเปลี่ยนแปลงเทคนิคการผลิตมากนัก เห็นได้ว่า รัฐบาลพยายามส่งเสริมให้มีการขุดคลอง เพื่อเปิดพื้นที่กว้างขวางเปล่าให้เป็นที่น่าขึ้นนา ซึ่งได้มีการดำเนินการอย่างกว้างขวางทั้งรัฐบาลและเอกชน เพราะเป็นสิ่งที่ทำได้

ง่าย ราคาถูกและสะดวกกว่าการที่รัฐบาลจะทำถนน รั้วยกทั่วไปแล้วพื้นที่เหล่านี้จะมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก แต่ราษฎรไม่สามารถเข้าไปทำการเพาะปลูกได้ เพราะอยู่ห่างไกลและกันดาร ยากที่จะใช้ยานพาหนะเข้าไปถึงได้โดยสะดวก ดังนั้นเมื่อมีการขุดคลองขึ้นมาก ราษฎรก็สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเข้าไปทำการเพาะปลูกได้ ทั้งพ่อค้าและราษฎรก็สามารถซื้อขายผลผลิตได้อย่างสะดวก เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เรือพ่อค้าเองก็สามารถไปซื้อขายได้ถึงแหล่งผลิต ซึ่งซื้อได้ในราคาถูกและมีกำไรมาก ในขณะที่เกี่ยวกับราษฎรก็ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นในการที่จะต้องขนข้าวของตนมาขายให้พ่อค้าในตลาด

ปริมาณเรือที่เข้าออกในคลองขุดนี้มีจำนวนมาก นอกจากจะซื้อขายข้าวแล้วยังมีการขายสินค้าอื่น ๆ แทบทุกอย่างทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภค จำนวนเรือที่เข้าออกในคลองขุดในช่วงระยะเวลาเพียง 5 วัน เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2445 มีเรือเข้าออกในคลองแสนแสบ 5,302 ลำ คลองค่านินสะดวก 3,168 ลำ และคลองรังสิต 2,978 ลำ¹ ซึ่งนับว่าคับคั่งมาก แต่คลองที่มีสภาพการคมนาคมหนาแน่นที่สุดได้แก่ คลองภาษีเจริญ ในช่วงระยะเวลาเพียง 7 วัน 7 คืน ของเดือนกันยายน มีเรือเข้าออกมากถึง 9,851 ลำ² นับว่าคับคั่งมากเหมือนกับ "...ถนนเจริญกรุงในระหว่างเมืองนครไชยศรีกับกรุงเทพ ฯ..."³

¹ หจข. ร. 5 กษ 9/5, รายงานการทศน้ำ, เรื่องเดิม, หน้า 61.

² หจข. ร. 5 กษ 9.2/40 หนังสือเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ กราบทูลรัชกาลที่ 5 8 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445).

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาศมณฑลราชบุรี พ.ศ. 2452, เรื่องเดิม, หน้า 1.

ควายเหตุนี้จึงกล่าวไควคคลองช่วยให้เกิดประโยชน์ทั้งคานการ เพาะปลูก การคมนาคมและการค้าขาย ถ้าเมื่อใดคลองซุดเหล่านี้เกิดขึ้นขึ้นขึ้นมา ราษฎร ที่อยู่ริมฝั่งคลองก็จะเดือดร้อนไปทั่ว เพราะไม่สามารถใช้คลองดังกล่าวไปมาหาสู่ และค้าขายได้ โดยเฉพาะในฤดูแล้งในต่อน้ำลง การไปมาค้าขายในคลองจึง ลำบาก ต้องรอให้น้ำขึ้นเรือจึงเดินได้ ทำให้เสียเวลามาก¹ ถึงกระนั้นก็ตามการ เดินเรือในขณะน้ำขึ้นก็ยังเต็มไปด้วยความยากลำบาก โดยเฉพาะเรือใหญ่ต้องจ้าง ควายลาก โดยเสียค่าจ้างลำละประมาณ 3 - 4 บาท² การใช้ควายลากเรือ นั้น เป็นงานที่ทำไควลำบากและสร้างความทุกข์ยากให้กับควายอย่างยิ่ง เห็นไควซัดในโคลง นิราศเมืองสุพรรณของสุนทรภู่ ซึ่งบรรยายถึงความเหนื่อยยากของควายลากเรืออย่าง ชัดเจนว่า

ทุกขไควในโลกล้น	ลำเหลือ
ไม่เท่าควายลากเรือ	รับจ้าง
หอบฮักจักซุดเชื่อ	เจิ้งซุม ซลเอย
มนุษย์คู้จักคาง	เขียนร่าเอาเงิน ³

¹ หจข. ร. 5 กษ 9.3/19 รายงานเสนาบดีสภา 4 เมษายน ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450).

² หจข. ร. 5 กษ. 9.3/4 หนังสือบริษัทประจักษ์น้ำ แลทางน้ำสยามลิมิตา กราบทูลสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 24 มิถุนายน ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440).

³ สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 212.

นอกจากนี้ การที่คลองคันเขินยังส่งผลสะท้อนไปถึงการดำรงชีพของชาวนาอีกด้วย ซึ่งนอกจากจะเดินทางไม่ได้สะดวกแล้ว ราคาข้าวก็พลอยตกต่ำไปด้วย เพราะเรือข้าวเข้าไปถึงที่เก็บข้าวไม่ได้ ชาวนาจึงจ้วงเรือเล็กขนข้าวมาใส่เรือใหญ่ซึ่งจอดอยู่ในที่ลึก ทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีก¹ ในขณะเดียวกันราคาข้าวก็ตกต่ำเพราะพ่อค้าครราคา เนื่องจากพ่อค้าต้องเสียเวลา และค่าจ้างเพิ่มขึ้น เช่นเดียวกัน ชาวนาบางรายถึงกับทิ้งที่ให้กรร้างว่างเปล่า เนื่องจากทำนาไม่ได้ผล เพราะขาดน้ำและขายข้าวได้ราคาต่ำ

ดังนั้นถ้าจะพิจารณาถึง เป้าหมายหลัก เป้าหมายรองของการขุดคลองแล้ว ผู้เขียนเข้าใจว่า รัฐบาลส่งเสริมให้มีการขุดคลองเพื่อการคมนาคม เพราะสภาพภูมิประเทศของไทยมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่ราษฎรเข้าไปทำกินไม่ได้เพราะกันดารมาก ดังนั้นเมื่อรัฐบาลต้องการขยายพื้นที่เพาะปลูกให้มากขึ้น ปัญหาแรกที่จะต้องแก้ไขคือ สร้างเส้นทางคมนาคมให้ราษฎรเข้าไปทำกินได้ พื้นที่การเพาะปลูกก็จะขยายตัวตามที่ต้องการ

ตามที่กล่าวมาในบทที่ 2 และ 3 เห็นได้ว่า รัฐบาลเริ่มเปลี่ยนแปลงนโยบายการขุดคลองเพื่อการคมนาคมเท่านั้น มาเป็นการขุดทั้งเพื่อการคมนาคมและให้การขยายการคมนาคมนั้นส่งผลเป็นการขยายพื้นที่การเพาะปลูกในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยการขุดคลองทำให้พื้นที่การเพาะปลูกขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว สามารถขยายเนื้อที่ออกไปอีกถึงล้านกว่าไร่ ดังที่แสดงไว้ในตารางที่ 2

---

¹ หจช. ร.5 กษ ๑.4/13 รายงานของไฮเค เรื่องรายงานความเห็นที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขอรับพระบรมราชานุญาต จะขุดคลองในทุ่งฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา 25 พฤษภาคม ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447) .

ตารางที่ 2 แสดงพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นจากการชุกคลองในสมัยรัชกาลที่ 5

พ.ศ. 2413 - 2447¹

อันดับที่	ปีที่ชุกเสร็จ	ชื่อคลอง	พื้นที่เป็นไร่	ข้อมูล	หมายเหตุ
1	2413	เปรมประชากร	101,680 ³	-	
2	2420	นครเนื่องเขต	32,400	ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ	
3	2421	ทวีวัฒนา	27,200	"	
4	2423	นราภิรมย์	43,200	"	
5	2423 ²	ประเวศบุรีรมย์	92,000 ³	-	ไม่รวมคลองแยก
6	2431	เป็ริง	22,400 ⁴		
7	2433	หลวงแพ่ง	33,750	หจช.ร.5 กษ หนังสือเกาแฟม ที่ 85/3800	
8	2433	อุดมชลจรและคลองแยก	30,525	หจช.ร.5 กษ หนังสือเกาแฟม ที่ 85/3803	
9	2435	เจริญ	33,750	หจช.ร.5 กษ หนังสือเกาแฟม ที่ 85/3802	
10	2442 ²	นิมยาศรา	10,000	ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ	
11	2442	พระราชากิมล	20,800 ⁴		ชุกไม่เสร็จตามสัญญาชุกได้เพียง 111 เส้นเท่านั้น หลังจากปีนี้ยังชุกต่อไปอีกแต่คงไม่มากนักเพราะบริษัทยาสูบไม่ส่งรายงานการชุกคลองของตนต่อรัฐบาลอีกเลย
12	2442	พระยงบรรภา	5,550 ⁴		
13	2444	บางพลีใหญ่	15,750 ⁴		
14	2446 ²	ไผ่สิงห์โต	5,000 ⁴		
15	2447	รังสิตและคลองแยก	840,000	หจช.ร.5/1 น.41;4/72	
		รวม	1,314,005		

1 พื้นที่ที่แสดงไว้ เป็นการประมาณอย่างต่ำสุด เนื่องจากผู้เขียนไม่ได้รวมพื้นที่ที่ขยายตัวขึ้นจากการซุกคลองในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าต้องมีการใช้พื้นที่เหล่านี้ปลูกข้าวในระยะนี้ด้วยเช่นกัน (พ.ศ. 2413 - 2447) แต่ไม่สามารถกล่าวได้ว่าใช้ปลูกข้าวเป็นที่เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ คลองแต่ละสาย เพราะบางคลอง เช่น คลองภาษีเจริญ กำหนดสละกวาง ราษฎรปลูกทั้งข้าวและผลไม้ปะปนกันไป ถ้านำพื้นที่ดังกล่าวมารวมด้วยแล้ว อาจทำให้การประมาณดังกล่าวสูงเกินความเป็นจริงไป เนื่องจากไม่สามารถแยกแยะอัตราส่วนระหว่างข้าวกับผลไม้ได้อีก

2 ไม่ทราบปีที่ซุกเสร็จอย่างแน่นอน

3 เนื่องจากไม่มีหลักฐานแสดงถึงพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นจากการซุกคลอง จึงต้องใช้วิธีการคำนวณดังนี้ (ตัวอย่างคลองประเวศบุรีรมย์)

$$\begin{aligned}
 \text{พื้นที่ที่เพิ่มขึ้นจากคลองซุก} &= \text{ความยาวของคลอง} \times \text{พื้นที่ 2 ฝั่งคลอง} \\
 &= 23,000 \text{ วา} (1,150 \text{ เส้น}) \times 1,600 \text{ วา} \\
 &\quad (\text{ยื่นขึ้นไปฝั่งละ } 40 \text{ เส้นเท่ากับ } 80 \text{ เส้น}) \\
 &= 36,800,000 \text{ ตารางวา} \\
 &= 92,000 \text{ ไร่}
 \end{aligned}$$

วิธีการเช่นนี้ใช้คำนวณหาพื้นที่ของคลอง เปรมประชากรด้วย แต่คลอง เปรมประชากรไม่มีหลักฐานบ่งชี้ว่าพื้นที่สองฝั่งคลองยื่นขึ้นไปฝั่งละเท่าไร ผู้เขียนจึงใช้วิธีการเปรียบเทียบเอาเอง โดยอนุโลมว่าคลอง เปรมประชากรมีพื้นที่สองฝั่งคลองยื่นขึ้นไปฝั่งละ 40 เส้น เช่นเดียวกับคลองประเวศบุรีรมย์ เนื่องจากคลองทั้งสองเป็นคลองขนาดใหญ่ยาวกว่า 1,000 เส้นเหมือนกันจึงควรที่จะมีพื้นที่ที่ยื่นขึ้นไปแต่ละฝั่งคลองใกล้เคียงกัน (โปรดอ่านฟุ่ดโน้ตหน้าต่อไป)

พื้นที่การเพาะปลูกที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย เช่นนี้จะต้องมีส่วนสัมพันธ์กันคน
 ทำนาอย่างใกล้ชิด คือ ปริมาณคนจะต้องเพิ่มมากขึ้นในสัดส่วนที่เหมาะสมกับปริมาณ
 ของพื้นที่ที่เพิ่มขึ้น จึงจะสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้ตามที่ต้องการ การเพิ่มขึ้นของ
 ปริมาณคนทำนานั้นส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากการอพยพของคนจากส่วนต่าง ๆ ของประ-
 เทศ เข้ามาในบริเวณที่มีการชุกคลองใหม่ ๆ ซึ่งเห็นได้ชัดในกรณีของคลองรังสิต จะ
 มีคนอพยพเข้ามาจากกรุงเทพฯ ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ นนทบุรี อยุธยาและ
 นครนายก นอกจากนี้ยังมีชาวต่างชาติคือ จีน ญวนและแขกมลายู อพยพเข้ามาทำ
 มาหากินในท้องถิ่นนี้ด้วย¹ จำนวนอพยพได้ทวีขึ้นเรื่อย ๆ จนรัฐบาลต้องเข้าไปจัด
 การปกครองเขตนี้เสียใหม่ใน พ.ศ. 2445 โดยตั้งเป็นเมืองขึ้นเรียกว่า "เมือง-
 รัษฎบุรี"

4
 คลองเหล่านี้ใช้วิธีการคำนวณเช่นเดียวกับคลองประเวศบุรีรมย์ มีข้อแตก
 ต่างกันแต่เพียงว่า พื้นที่ 2 ฝั่งคลองยื่นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น โดยมีหลักฐานบ่งชี้ไว้
 อย่างชัดเจน 3 คลองในจำนวน 5 คลอง คือ คลองพระราชากิมล (ยาว 416 เส้น)
 คลองพระยาบรรณา (ยาว 111 เส้น) และคลองบางพลีใหญ่ (ยาว 315 เส้น) ส่วน
 อีกสองคลองที่เหลือคือ คลองเปรี้ง (ยาว 448 เส้น) และคลองไผ่ลิงหัตโต (ยาว
 100 เส้น) ไม่มีหลักฐานบ่งชี้ว่าพื้นที่สองฝั่งคลองยื่นขึ้นไปฝั่งละเท่าไร ผู้เขียนจึงอนุ-
 โลมว่าย่นขึ้นไปฝั่งละ 25 เส้น เช่นเดียวกันคลองทั้งสามข้างต้นนั้น เพราะระยะทาง
 ไม่ต่างกันมากนัก สิทธิในที่ดินยื่นขึ้นไปแต่ละฝั่งคลองจึงควรใกล้เคียงกัน

¹ หจข. ร.5 กษ หนังสือเก่า แฟ้มที่ 92/4006 คูศิวาพทีนา, หจข.ร.5
 5/1 น.3.2 ก/12 รายงานนายพันโทพระฤทธิจักรกัจจกร ผู้ว่าราชการ เมืองรัษฎบุรี
 4 กรกฎาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445).

นอกจากนั้นแล้ว คนทำนาก็เพิ่มขึ้นโดยการจ้างพวกลาวจากมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำนาในบริเวณนี้อีกด้วย พวกลาวเหล่านี้บางพวกก็มารับจ้างชั่วคราวเฉพาะฤดูทำนา แต่บางพวกก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร¹ พวกลาวเหล่านี้ทำงานได้คึกคักจ้างถูก และเป็นแรงงานที่หาได้ง่ายจึงมีการจ้างลาวทำนากันอย่างแพร่หลายเกือบทุกครอบครัว² คั้งนั้นถ้าปีใดมีพวกลาวลงมารับจ้างทำนาก็จะเดือดร้อนในการทำนอย่างมากทีเดียวถึงกับต้องเรียนขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลที่เกี่ยว³

การที่สภาพการณ์เป็นเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า การทำนาของไทยมีปัญหาในเรื่องแรงงานมาก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าปริมาณการเพิ่มขึ้นของพื้นที่การเพาะปลูกค่อนข้างไม่ได้สัดส่วนกับกำลังคนที่ทำนา ทั้งนี้คงเนื่องมาจากว่า แรงงานคนไทยส่วนหนึ่งถูกระบบไพร่และระบบทาสผูกมัดอยู่ ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงอย่างสรุปดังนี้

ระบบไพร่นั้นกำหนดให้สามัญชนทุกคนในสังคมไทยต้องขึ้นสังกัดอยู่กับเจ้าขุนมูลนาย มิเช่นนั้นแล้วจะไม่ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย ทั้งด้านชีวิตและทรัพย์สิน ดังที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะรับฟ้อง พ.ศ. 1889 มาตรา 10 ว่า "...ราษฎรมาฟ้องร้องด้วยคดีประการใด ๆ และมีได้ตั้งสังกัดมูลนาย อย่าพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดที่เกี่ยว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมูลนายมิได้แก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง..."⁴ ด้วยเหตุนี้

¹ หจช. ร.5/1 น 3.2 ก/36 ส่งหนังสือแจ้งความของลาวนายร้อย ซึ่งควบคุมลาวมารับจ้างในแขวงเมืองรัตนบุรี 19 มิถุนายน ร.ศ.(พ.ศ.2445)

² หจช. ร.5/1 น.41.1/214 พระยาวิเศษโภชนา ไปตรวจการเพาะปลูกและสืบสวนลูกจ้างทำนาและทำน้ำ 15 มีนาคม ร.ศ. 128(พ.ศ. 2452)

³ เรื่องเดียวกัน

⁴ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 32.

สภาพเป็นอยู่ของสามัญชนนั้นจึงมีอิสระภาพอยู่ได้เพียง 17 ปี เมื่ออายุครบ 18 ปี ต้องไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายและต้องไปทำงานให้กับสังกัดของตนตลอดเวลาที่ เป็นไพร่อยู่ เรียกว่า "เข้าเคื่อนออกเคื่อน" ซึ่งหมายถึงว่า ต้องไปทำงานให้เจ้านายปีละ 6 เดือน ส่วนใหญ่ไพร่ต้องทำงานให้เจ้านาย 1 เดือน และกลับไปทำงานของตนอีก 1 เดือน สลับกันไป ดังนั้นไพร่จึงแทบจะไม่มีเวลาประกอบอาชีพของตนเองอย่าง เป็นลำเป็นสันเลย

วิธีการเข้าเคื่อนออกเคื่อน มีขั้นตอนมาจนถึงสมัยธนบุรี กรันถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงโปรดให้พวกไพร่เข้ารับราชการ เคื่อนหนึ่ง เป็นอิสระแก่คนสองเคื่อน เรียกว่า "เข้าเคื่อนออกสองเคื่อน" พอถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พวกไพร่เข้าเวรเคื่อนหนึ่ง ออกเวรสามเคื่อน ปีหนึ่งพวกไพร่จึงมีหน้าที่รับราชการเพียงสามเคื่อน มีอิสระเป็นไทแก่คนถึงเก้าเคื่อน ซึ่งระเบียบนี้ใช้ต่อมาจนถึงต้องสมัยรัชกาลที่ 5 และใน พ.ศ. 2420 ได้กำหนดเพิ่มเติมขึ้นอีกว่า ไพร่หลวง (สังกัดกษัตริย์) ต้องรับราชการปีละสามเคื่อน ไพร่สม (สังกัดข้าราชการ) ต้องรับราชการปีละหนึ่งเคื่อน หรือถ้าจะใช้เงินแทนตัวก็ได้ โดยไพร่หลวงเสียปีละ 18 บาท ไพร่สมเสียปีละ 6 บาท¹ วาระดังกล่าวนี้ผูกกับไพร่จนอายุครบ 60 ปี

รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นวาระระบบไพร่ไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม ในขณะนั้น พระองค์จึงทรงดำเนินการเลิกระบบไพร่ เริ่มต้นด้วยการจัดตั้งกรมทหารหน้าขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2423 โดยประกาศรับพวกไพร่มาเป็นทหารด้วยใจสมัคร ต่อมาใน พ.ศ. 2431 โปรดเกล้าให้ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติทหาร" ซึ่งมีผลให้

¹ ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่" ประวัติศาสตร์และการเมือง (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516) หน้า 94 - 98.

ไพร่ทั้งหลายหลุกพ้นจากการถูกขังกับให้ "รับราชการงานโยธา" โดยจ่ายเงินช่วยราชการแผ่นดินแทนการเข้าเวรได้¹ แสดงว่าไพร่มีอิสระในแรงงานของตนมากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2431 อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อผูกพันต้องเสียเงินค่าราชการทุกปี คือ ปีละ 6 บาท ทั้งไพร่หลวงและไพร่สม จนถึง พ.ศ. 2448 พวกไพร่จึงมีอิสระเสรีอย่างเต็มที่ เมื่อทางราชการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร" ซึ่งกำหนดให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ 18 ปี เข้ารับราชการมีกำหนด 2 ปี แล้วปลดเป็นกองหนุนโดยที่ไม่ต้องเสียเงินค่าราชการตลอดชีวิต²

ในสว่ที่เกี่ยวกับทาสนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการมีทาสนั้นไม่มีประโยชน์และไม่ยุติธรรม³ ดังนั้นพระองค์จึงทรงกำหนดการเลิกทาส โดยค่อยทำค่อยไป ซึ่งนอกจากจะทำให้ทาสมีอิสระที่จะใช้แรงงาน การประกอบอาชีพของตนแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลอีกด้วย เพราะรัฐบาลจะได้เงินค่าราชการเพิ่มขึ้นจาก 6 สลึง เป็น 6 บาท (ปกติทาสเสียค่าราชการปีละ 6 สลึง)

รัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดการเลิกทาสอย่างละเอียดละออ ทรงเริ่มต้นด้วยการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติพิทักษ์อายุลูกทาสลูกไทย" ใน พ.ศ. 2417 กำหนดให้ลูกทาสที่เกิดในปัมะโรง พ.ศ. 2411 ซึ่งเป็นปีที่เสด็จเสวยราชสมบัติและปีต่อมา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10

² ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่", เรื่องเดิม, หน้า 107.

³ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ(รวบรวม), "ประกาศแก้ไขอายุลูกทาสลูกไทย พ.ศ. 2417", ประชุมกฎหมายประกาศ ก. เล่ม 8 (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิแมล์, 2478) หน้า 220.

พ้นจากความเป็นทาสเมื่ออายุครบ 21 ปี ต่อมาใน พ.ศ. 2448 โปรกเกล้า ฯ ให้ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติทาส" พ.ศ. 2448 เพื่อปลดปล่อยทาสทั้งหมดให้เป็นไทยอย่างสมบูรณ์¹

สิ่งที่น่าสังเกตุก็คือ โพรเริ่มมีอิสระในแรงงานของคุณตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2431 โดยเสียเงินการราชการทดแทนตามพระราชบัญญัติทหารปี พ.ศ. 2431 ในขณะที่เกี่ยวกันทาสก็เริ่มมีอิสระใน พ.ศ. 2432 ตามประกาศพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไทย พ.ศ. 2417 ซึ่งกำหนดให้ลูกทาสที่เกิดใน พ.ศ. 2411 และปีต่อ ๆ มาพ้นค่าตัวทาสเมื่ออายุครบ 21 ปี (คือ พ.ศ. 2432 เป็นรุ่นแรก) ระยะดังกล่าวนี้เป็นระยะที่เศรษฐกิจของไทยกำลังเจริญก้าวหน้าเต็มที่ ข้าวกำลังเป็นสินค้าออกที่สำคัญของประเทศ ซึ่งนอกจากจะขายได้ก็แล้วราคายังสูงอีกด้วย ผู้เขียนเชื่อว่าส่วนหนึ่งของพวกโพรและทาสที่เป็นอิสระคงจะเป็นกำลังที่สำคัญในการผลิตข้าวในระยะต่อมา เพราะการปลูกข้าวเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ไม่จำเป็นต้องเล่าเรียนมากนัก แม้แต่คนทึบและเกียจคร้านก็ยังทำได้² ซึ่งเหมาะกับสภาพของโพรและทาสที่ไม่ได้ร่ำเรียนอะไรมาก่อน ก็สามารถทำนากการเพาะปลูกได้ทันที เพียงแต่ฝึกฝนเล็กน้อยเท่านั้น เห็นได้ชัดในคลองรังสิต มีพวกลาวที่เคยเป็นโพร เมื่อมีอิสระต่างพากันลงมารับจ้างทำนามากขึ้น³ ส่วนทาสเข้าใจว่าคงจะทำงานในที่ของนายเงินต่อไป หลังจากที่ไ้

¹ วิชัย เสวะมาตย์, เรื่องเดิม, หน้า 58 - 91.

² หจข. ร.5 กษ 9.2/25 กรมหมื่นนรา ฯ ขอขุดคลองนาตั้งแต่ตำบลบางกะไฉน แขวงเมืองนนท์ ไปออกแม่น้ำเมืองสุพรรณ 18 ตุลาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) .

³ หจข. ร.5/1 น 44.1/40 หรือเรื่องคนลาวเมืองอุบล มารับจ้างทำนาในบริเวณคลองรังสิตกลับขึ้นไปเมืองเสียดเงินการราชการไม่ทันต้องถูกปรับ 31 ธันวาคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) .

รับอิสระแล้ว อาจจะเป็นไปในรูปของการเช่าทำก็ได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การเลิกระบบไพร่และระบบทาสทำให้สัดส่วนระหว่างพื้นที่การเพาะปลูกกับคนทำนาดีขึ้นกว่าเดิม และช่วยให้การเร่งปริมาณผลผลิตข้าวเป็นไปอย่างรวดเร็วตามความต้องการของรัฐบาล

นอกจากรัฐบาลได้ยกเลิกเลิกระบบทาสและไพร่อันมีส่วนทำให้มีแรงงานในการทำนาเพิ่มขึ้นแล้ว รัฐบาลยังได้พยายามส่งเสริมและจูงใจให้ชาวนาเช่าที่กว้างขวางพงพื้นที่ที่เบ็ดเสร็จใหม่ เพื่อเร่งเพิ่มปริมาณผลผลิตข้าวให้ทันกับความต้องการของตลาดประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เมื่อชาวนาถือครองที่ดินในพื้นที่คลองที่ถูกใหม่เต็มแล้ว รัฐบาลจะได้ชักจูงขยายพื้นที่ออกไปอีก ซึ่งจะช่วยให้ผลผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามความต้องการของรัฐบาล

รัฐบาลได้พยายามดำเนินการหลายอย่าง เพื่อให้บรรลุลักษณะประสงค์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งนอกจากจะปรับปรุงเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ให้เรียบร้อยและรัดกุมยิ่งขึ้นแล้ว (ผู้เขียนจะกล่าวถึงในตอนว่าควยระบบกรรมสิทธิ์) ยังได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติ เรียกว่า "ประกาศชุกคลอง" เมื่อ พ.ศ. 2420 โดยเพิ่มอายุตราจองจากเดิมคือ 3 ปี เป็น 5 ปี แต่เมื่อครบ 5 ปีแล้ว ผู้ใดไม่ทำที่ดินของตนให้เกิดประโยชน์ก็จะเรียกสิทธิตราจองนั้นกลับคืนมาเป็นของรัฐบาลตามเดิม นอกจากนี้ยังยกเว้นไม่เก็บภาษีค่านาสำหรับนาโก่นสร้างเป็นเวลา 3 ปี¹ (คือ นาที่ราษฎรต้องตัดคันไม้ใหญ่แลชุกกอไผ่ซึ่งต้องออกแรงทำมาก) เดิมนาโก่นสร้างจะต้องเสียเงินค่านาในปีที่ 2² ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรมีกำลังใจในการทำนาซึ่งจะช่วยให้ชาวนาเข้ามาถือครองที่ดินเพื่อทำนากันมากขึ้น

¹ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ, "ประกาศชุกคลอง", เรื่อง เกษม.

² หจข. ร. 5 กษ 3.2/2 หนังสือพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 2 พฤศจิกายน ร.ศ.109 (พ.ศ. 2433).

ในส่วนที่เกี่ยวกับการเก็บเงินค่านั้น แต่เดิมมาเรียกเก็บในรูปของหางข้าวคานาจากชาวนาไร่ละ 2 ถึง โคยชาวนาจะต้องขนข้าวของหลวงเหล่านี้ไปส่งถึงฉางหลวง¹ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าให้เปลี่ยนการเก็บเงินคานาเป็นตัวเงินและเก็บเท่ากันทั้งนาคูโคและนาฟางลอย คือ ไร่ละ 1 สลึงเพียง² ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ลดอัตรานาคูโคลงเหลือไร่ละ 1 สลึง ตั้งแต่ พ.ศ. 2395 เพราะชาวนาร้องเรียนว่า ทำนาไม่ไค้ผล ส่วนนาฟางลอยให้คงไว้ตามเดิม³ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2448 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการเก็บคานาอีกครั้งหนึ่ง เพราะบ้านเมืองเจริญขึ้น รัฐบาลต้องใช้จ่ายเงินในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและต้องสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีกมาก ในขณะที่เกี่ยวกับการทำนาก็ไค้ผลเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อนถึง 5 - 6 เท่า จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นคานา โดยแบ่งที่นาสำหรับนาคูโคออกเป็น 5 ชั้น คือ

นาเอก	ไร่ละ	1 บาท
นาโท	ไร่ละ	48 อัฐ
นาตรี	ไร่ละ	40 อัฐ
นาจัตวา	ไร่ละ	32 อัฐ
นาเบ็ญจ	ไร่ละ	24 อัฐ

¹ หจข.ร.5 กษ 3.2/35 ประกาศแก่วิธีแลพิทักษ์เก็บเงินคานา 19 มิถุนายน ร.ศ. 124. (พ.ศ. 2448).

² เรื่องเดียวกัน .

³ เรื่องเดียวกัน .

ส่วนนาฟางลอยเก็บสูงกว่านาโค 1/4¹ เห็นได้ว่าอัตราส่วนกานาเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง ปัญหาที่น่าพิจารณาก็คือว่า การเพิ่มขึ้นของอัตราภาษีกานา มีผลทำให้ชาวนาหมกกำลังใจในการทำนาหรือไม่

ปัญหาคงกล่าวนี้ต้องพิจารณาคบคู่กันไปกับราคาข้าวที่ซื้อขายกันอยู่ในขณะนั้น โดยคิดกับราคาข้าวที่ซื้อขายกันอยู่ในขณะนั้น โดยคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ระหว่างภาษีกานากับราคาข้าวที่ซื้อขายกันอยู่ในขณะนั้น หลังจากนั้นจึงค่อยประเมินภาวะภาษีว่าจะมีบทอนกำลังใจชาวนาหรือไม่

ภาษีกานานั้น เริ่มเก็บเป็นเงินในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเก็บอัตราเดียวกันทั้งนาฟางลอยและนาโค คือ ไร่ละสลึงเพียง เท่ากับ 10% ของราคาข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันอยู่ในขณะนั้น (เกวียนละ 10 บาท)² เข้าใจว่าการที่ทางราชการเก็บกานาในระดับนี้ชาวนาคงไม่เคืองคร่อนักถ้าทำนาได้ผลเต็มบริบูรณ์ แต่ถ้าเมื่อใดชาวนาทำนาไม่ไ้ผล เพราะฝนแล้งหรือน้ำน้อยไป ชาวนาก็เคืองครอนถึงกับต้องขอลดกานาอยู่เรื่อย ๆ จนถึงรัชกาลที่ 4 ต้องทรงประกาศลดอัตรากานาโคเหลือไร่ละสลึงในปี พ.ศ. 2395 หลังจากนั้นก็ไม่มีการเพิ่มอัตรากานาอีกเลยเป็นเวลานานถึง 50 ปี จึงมีการปรับปรุงกานาอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2448 โดยกำหนดอัตราแตกต่างกันไปตามคุณภาพของนาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยเฉลี่ยแล้วนาโคจะเก็บไปอีก ถึง ประมาณไร่ละ 40 อัฐ (16 อัฐ = 1 สลึง) ซึ่งเพิ่มสูงขึ้นไปอีกถึง 100 กว่าเปอร์เซ็นต์จาก พ.ศ. 2395 แต่เท่ากับ 18% ของราคาข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันอยู่ในขณะนั้น (เกวียนละ 45 บาท)³ ส่วนนาฟางลอยเก็บสูงกว่านี้อีกเล็กน้อย

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจข. ร.5 กษ 4.5/6 หนังสือมิสเตอร์แกรแฮม เจ้ากรมทะเบียนที่ดิน กราบเรียนเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445).

³ เรื่องเดียวกัน.

ภาษีค่านาที่เพิ่มขึ้นจาก 10% ของราคาข้าวเปลือกในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็น 18% ของราคาข้าวเปลือก ในสมัยรัชกาลที่ 5 นับว่าไม่สูงเกินไปนักและคงไม่บั่นทอนกำลังใจของชาวนาการทำนามากนัก เพราะชาวนาทำนาได้ผลมากขึ้น ในขณะที่เกี่ยวกับราคาข้าวที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ชาวนาจึงพอจะแบกรับภาษีค่านาได้¹

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า การที่รัฐบาลล้มเลิกระบบไพร่และทาส รวมทั้งการปรับปรุงการเก็บเงินค่านา ล้วนแต่ส่งผลเกื้อหนุนให้การขยายพื้นที่การเพาะปลูกและการเร่งปริมาณผลผลิตข้าว เป็นไปอย่างราบรื่นและประสบผลสำเร็จตามที่ต้องการ

ปัญหาที่น่าพิจารณาต่อไปก็คือ พื้นที่ที่เพิ่มขึ้นจากการขุดคลองจำนวน 1,314,005 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ. 2413 - 2447 นั้น สามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้มากขึ้นเท่าใด และอยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจหรือไม่

ในการพิจารณาดังกล่าวข้างต้นนี้ ผู้เขียนได้แบ่งระยะเวลาออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2413 - 2423 และช่วงที่สอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2447 ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงแนวโน้มของการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวที่เกิดขึ้นจากการขุดคลอง ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งจะช่วยให้สามารถประเมินได้ว่า ผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นนั้นอยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจหรือไม่

---

¹ หจช. ร. 5 กษ 3.1/11 หนังสือบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม กราบเรียนกรมหลวงดำรงราชานุภาพ 10 พฤษภาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449), หจช. ร.5 กษ 9/5, รายงานการทศน้ำ _____, เรื่องเดิม, หน้า 134.

การหาผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นจากคลองขุดนั้น ใช้วิธีการคำนวณผลคูณของพื้นที่ทั้งหมดที่เกิดจากคลองขุดกับผลผลิตต่อไร่* ดังนั้นในช่วงแรกคือ พ.ศ. 2413 - 2423 ซึ่งมีพื้นที่รวมกัน 296,480 ไร่ จะได้ผลผลิตข้าวจำนวน 954,666 หาบ ($296,480 \times 3.22$) ส่วนในช่วงที่ 2 ตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2447 ซึ่งมีพื้นที่รวมกัน 1,017,525 ไร่ จะได้ผลผลิตข้าวจำนวน 3,276,430 หาบ ($1,017,525 \times 3.22$) ** (โปรดดูตารางที่ 3 ประกอบด้วย)

* ผลผลิตต่อไร่ในช่วง พ.ศ. 2413 - 2447 ไม่ปรากฏหลักฐาน ผู้เขียนจึงใช้ผลผลิตต่อไร่โดยเฉลี่ยในช่วงปี พ.ศ. 2449 - 2452 คือ 4.88 หาบต่อไร่ (คิดเป็นข้าวสาร เพื่อส่งออกจำหน่ายต่างประเทศด้วยการคูณด้วย $0.66 = 3.22$ หาบต่อไร่) ซึ่งอินแกรมได้รวบรวมไว้ใน *Economic Change in Thailand since 1850* หน้า 48. ผู้เขียนเชื่อว่าผลผลิตต่อไร่ดังกล่าวนี้สามารถนำมาใช้แทนผลผลิตต่อไร่ในช่วงปี พ.ศ. 2413 - 2447 ได้เพราะเชื่อว่าผลผลิตต่อไร่ในระยะช่วงปี พ.ศ. 2413 - 2447 คงไม่ต่ำกว่าอัตราเฉลี่ยของผลผลิตต่อไร่ในช่วงปี พ.ศ. 2449 - 2452 เนื่องจากพื้นที่นาที่เริ่มทำการเพาะปลูกหลังจากขุดคลองเสร็จใหม่ ๆ นั้น ย่อมจะมีความอุดมสมบูรณ์ กว่าในระยะต่อมาในเมื่อไม่ได้มีการพัฒนาเทคนิคการผลิต ฉะนั้นผลผลิตต่อไร่ที่ใช้แทนกันนี้คงไม่แตกต่างจากความเป็นจริงมากนัก

** ผลของการคำนวณดังกล่าวนี้ อาจเป็นการประมาณที่ค่อนข้างสูง เพราะไม่สามารถทราบได้ว่า หลังจากขุดคลองเสร็จราษฎรจะเข้าทำการเพาะปลูกเต็มพื้นที่ในปีนั้นหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ผลของการคำนวณก็สามารถใช้อธิบายภาวะและแนวโน้มของผลผลิตในขณะนั้นได้

เพื่อให้การพิจารณาแนวโน้มของการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด ผู้เขียนจึงพิจารณาจากผลผลิตสุทธิซึ่งเป็นผลผลิตที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติและราษฎรในรูปของรายได้ โดยใช้ผลผลิตที่ชวานาแบ่งไว้กินและทำพันธุ์ลบออกจากผลผลิตข้าวทั้งหมดในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ซึ่งปรากฏผลดังต่อไปนี้.

พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดในช่วงแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2413 - 2423 จำนวน 290,480 ไร่ จะมีราษฎรเข้าไปทำกินประมาณ 26,950 คน (คำนวณจากการที่ครอบครัวหนึ่งทำนาได้เฉลี่ยประมาณ 50 ไร่ แต่ละครอบครัวมีสมาชิก 5 คน)¹ คนเหล่านี้จะแบ่งข้าวไว้กิน 80,850 หาบ (คนหนึ่งคงกินข้าวประมาณ 3 หาบต่อปี)² และเก็บไว้ทำพันธุ์ 129,360 หาบ (50 ไร่ ใช้ข้าวปลูก $1\frac{1}{2}$ เกวียน)³ รวมแล้วชวานาจะใช้ข้าวทำพันธุ์และกิน 210,210 หาบ ดังนั้นผลผลิตที่เหลือจึงเท่ากับ 744,456 หาบ

ส่วนช่วงที่สอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2447 พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด 1,017,525 ไร่ มีราษฎรเข้าไปทำกิน 101,755 คน ผลผลิตที่ชวานาเก็บไว้ทำพันธุ์ 488,424 หาบ และเก็บไว้กิน 305,265 หาบ รวมทั้งสิ้น 793,689 หาบ ดังนั้นผลผลิตสุทธิของผลผลิตข้าวในช่วงนี้จึงเท่ากับ 2,482,741 หาบ (โปรดดูตารางที่ 3 ประกอบด้วย)

¹ หจข.ร.5 กษ. 9/5, รายงานการทคน้ำ, เรื่องเดิม.

² J. Homan Van Der Heide, "The Economical Development of Siam During the Last Half Century", *JSS* Vol. 3 Part 2, Bangkok Oct. 1906, Reprinted 1931, p. 20.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ตารางที่ 3 ตารางแสดงแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าว

ช่วงแรก พ.ศ. 2413 - 2423	ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2431 - 2447
<u>การคำนวณหาผลผลิตข้าวทั้งหมดเป็นทาบ</u>	
พื้นที่ทั้งหมด $\times$ ผลผลิตต่อไร่ในช่วงแรก 296,480 $\times$ 3.22	พื้นที่ทั้งหมด $\times$ ผลผลิตต่อไร่ในช่วงที่สอง 1,017,535 $\times$ 3.22
ผลผลิตทั้งหมดในช่วงที่ 1 = 954,666	ผลผลิตทั้งหมดในช่วงที่ 2 = 3,276,430
<u>ผลผลิตสุทธิเป็นทาบ</u>	
ผลผลิตทั้งหมด - ผลผลิตที่ชานาแบ่งไว้ ในช่วงแรก ไร่กินและทำพันธุ์	ผลผลิตทั้งหมดใน - ผลผลิตที่ชานาแบ่งไว้ ช่วงที่สอง ไร่กินและทำพันธุ์
ผลผลิตที่ชานาแบ่งไว้กิน 80,850	ผลผลิตที่ชานาแบ่งไว้กิน 305,265
ผลผลิตที่ชานาแบ่งไว้ทำพันธุ์ 129,360	ผลผลิตที่ชานาแบ่งไว้ทำพันธุ์ 488,424
210,210	793,689
$\therefore$ ผลผลิตสุทธิ = 954,666 - 210,210 = 744,456	$\therefore$ ผลผลิตสุทธิ = 3,276,430 - 793,689 = 2,482,741
<u>สัดส่วนของผลผลิตสุทธิต่อปริมาณเฉลี่ยของข้าวที่ส่งออก</u>	
<u>เป็นทาบ</u>	
ผลผลิตสุทธิ $\times$ 100 ปริมาณเฉลี่ยของข้าวที่ส่งออกทั้งหมดในช่วงแรก	ผลผลิตสุทธิ $\times$ 100 ปริมาณเฉลี่ยของข้าวที่ส่งออกทั้งหมดในช่วงที่สอง
= $\frac{744,456 \times 100}{2,765,455}$	= $\frac{2,482,741 \times 100}{8,779,412}$
= 26.92%	= 28.28%

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นจากการขุดคลองขยายสูงมากจากที่เพิ่มขึ้น 296,480 ไร่ ในช่วงแรก พ.ศ. 2413 - 2423 เป็นเพิ่มขึ้น 1,017,525 ไร่ ในช่วงที่สอง พ.ศ. 2431 - 2447 ผลผลิตจากการขุดคลองก็เขยิบตัวสูงขึ้น คือเพิ่มจาก 744,456 หาบ ในช่วงแรก เป็น 2,482,741 หาบ ในช่วงที่สอง แสดงให้เห็นถึงว่า รัฐบาลประสบความสำเร็จในการวางนโยบายส่งเสริมให้มีการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูก ซึ่งมีทั้งที่รัฐบาลดำเนินการเองและส่งเสริมให้เอกชนจัดทำ ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลก็ประสบความสำเร็จในการส่งเสริมและจูงใจให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวมากขึ้น ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว จนกระทั่งทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นในระดับที่ใกล้เคียงกับการเพิ่มขึ้นของพื้นที่เพาะปลูก นอกจากนี้เพื่อพิจารณาถึงสัดส่วนของผลผลิตที่เหลือกับปริมาณเฉลี่ยของข้าวที่ส่งออกทั้งหมดในระยะเดียวกันก็จะเห็นถึงความก้าวหน้าของผลผลิตที่เหลือที่เขยิบตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเพิ่มขึ้นจาก 26.92% ในช่วงแรกที่เป็น 28.28% ในช่วงที่สอง จึงกล่าวได้ว่าผลผลิตที่เหลือที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของพื้นที่คลองขุดนั้นน่าพอใจ

กรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ริมฝั่งคลองขุด

สำหรับระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น แต่เดิมมาถือกันว่าสมัคริย์เป็นเจ้าของที่ดินในพระราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว¹ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่ากฎหมายเช่นนี้ไม่ยุติธรรม ดังนั้นใน พ.ศ. 2403 พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า "...ตั้งแต่บัดนี้สืบไปถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะต่อพระราชประสงค์ที่บ้าน เรือน นา สวน พระราชทานให้เป็นวัง บ้าน สวน นา แก่พระราชวงษานุวงศ์ แลข้าพเจ้าตลอดทุกสี่พระ

¹ "กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ. 1886", โสภณ ชัยสุวรรณ, รวบรวมกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน, อนุสรณ์ในพิธีเปิดอาคารใหม่ ในกรมที่ดิน 16 พฤษภาคม 2511, หน้า 2.

บาทฝ้ายนำฝ้ายในซึ่งมีความชอบ ฤาทรงพระราชศรัทธาทรงสร้างพระอารามหลวง
ในที่แห่งใดตำบลใด ฤาจะพระราชทานให้ผู้ใดสร้างก็ดี ... ให้เอาเงินในพระคลัง
มหาสมบัติสำหรับแผ่นดินซื้อที่บ้าน เรือน นา สวน พระราชทานแก่พระราชวงษานุวงศ์
และข้าทูลลอองทุลีพระบาทฝ้ายนำ ฝ้ายใน ..."¹

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ดินมีราคาแพงขึ้น ทำให้ราษฎรแก่งแย่งทะเลาะ
วิวาทกันในเรื่องที่ดินอย่างกว้างขวาง พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดระบบกรรม
สิทธิ์ที่ดินใหม่อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2444 โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติการออก
โฉนดที่ดิน ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงในรายละเอียดภายหลัง

สำหรับการได้มาซึ่งที่ดินไม่ว่าจะใช้ประกอบอาชีพหรือใช้เป็นที่อยู่อาศัย ก็มี
วิธีการอยู่ 2 วิธี โดยการจับจองและการรับพระราชทาน สำหรับในกรณีที่ดินนั้น
ยังรกร้างว่างเปล่าอยู่ อีกประการหนึ่ง โดยการซื้อขาย การให้ การไถ่ทางมรดก
และการไถ่ทางครอบครัวสำหรับที่ดินซึ่งมีเจ้าของอยู่แล้ว² ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ
การจับจองและการรับพระราชทานเป็นสำคัญ เพราะเป็นกรณีที่เกิดขึ้นมากในที่ดินสอง
ฝั่งคลอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับการจับจองที่ดินนั้น เมื่อราษฎรต้องการที่ดินทำกินก็ตั้ง
ไปบอก "เสนา นายระวาง" ให้ออกโฉนดให้กับคน³ หากผู้ใดมาขึ้นก็จะมีความผิดถึง

¹ หองสมุควชิรญาณ จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 117 พระบรมราชโองการ
เรื่องพระราชกำหนดว่าด้วยพระราชทานที่บ้าน เรือน นา สวน จ.ศ. 1222 (พ.ศ. 2403).

² ร.แฉงกาศ, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย : กฎหมายที่ดิน, กำสอนวันบริญญา
โท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2483, หน้า 16.

³ "กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ. 1886" บทที่ 35 มาตรา 33, โสภณ
ชัยสุวรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 1.

6 สถาน¹ การจับจองที่ดินดังกล่าวก็ไม่ได้จำกัดขนาดของเนื้อที่การถือครองที่ดิน
 เอาไว้ ใครมีกำลังเท่าไรก็ทำเอาตามแต่กำลังและความสามารถจะอำนวยให้²
 แต่การจับจองดังกล่าวนี้ราษฎรไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น เพียงแต่มีสิทธิทำกินเท่านั้น³
 จริงอยู่ในการจับจองที่ดินนั้น ราษฎรได้รับหนังสือสำคัญที่เรียกว่า "โฉนด" เป็น
 ตราสารยืนยันสิทธิในการทำกินของตน แต่ก็เป็น "...สิทธิในระหว่างราษฎรกันแล
 กัน หากเป็นสิทธิจนถึงตักพระบรมเชษานุภาพไม่..."⁴ กษัตริย์ยังทรงมีพระราชอำนาจ
 อย่างเต็มที่ในที่ดินที่พระราชอาณาจักรอยู่เช่นเดิม .

สิทธิในการทำกินของราษฎร เกี่ยวพันอยู่อย่างใกล้ชิดกับการทำประโยชน์
 ในที่ดินนั้น ถ้าเจ้าของที่ดินละทิ้ง เลิกทำประโยชน์ในที่ของตนแล้ว อาจเสียสิทธิใน
 ที่นินภายในระยะเวลาอันสั้นมาก คือ หากละทิ้งระยะเวลาเพียง 1 ปี สำหรับที่นา
 และสามปีสำหรับที่สวนก็ให้ถือว่าที่นั้นว่างเปล่า ผู้ใดเข้าไปทำกินก็ได้เป็นเจ้าของ
 ที่นิน⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
ความเป็นมาของการปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย, (พระนคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์
 การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2519), หน้า 5.

³ "กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ. 1886" บทที่ 42, 43 มาตรา 1,
 เรื่องเดิม, หน้า 2 - 3.

⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 18.

⁵ ร.แสงกำต, เรื่องเดิม, หน้า 82.

สำหรับการไต่ถามซึ่งที่ทำกินโดยการรับพระราชทานนั้น ส่วนใหญ่จะพระราชทานให้เป็นรางวัลแก่ผู้ที่มีความดีความชอบในราชการ ซึ่งมักจะเป็นเจ้านายหรือข้าราชการเสียส่วนมาก การพระราชทานนั้นถือว่าถูกต้องสมบูรณ์ตามกฎหมายทุกประการ ถึงแม้ว่าที่นั้นมีราษฎรเป็นเจ้าของหวงห้ามอยู่แล้ว ผู้ใดจะมาโต้เถียงคัดค้านสิทธิของผู้ได้รับพระราชทานไม่ได้เพราะถือว่าเสมือนหนึ่งเป็นการกระทำที่ขัดต่อกระแสพระบรมราชโองการ¹ แต่โดยแท้จริงแล้วนักริย์มักจะทำพระราชทานที่ว่างเปล่าให้มากกว่า

นอกจากนี้สิทธิในที่ดินของผู้รับพระราชทานยังมั่นคงกว่าสิทธิของราษฎรที่ได้ที่ดินมาโดยการจับจอง ตามกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ บทที่ 54 ระบุว่าผู้ใดได้รับพระราชทานที่ดิน แม้จะได้ละทิ้งที่นั้นนานถึง 3 ปี ก็ยังไม่ขาดสิทธิในกรรมสิทธิ์นั้น ถ้าผู้ใดเข้าทำกิน ถึงแม้ว่าจะไม่มีความผิดก็ไม่มีสิทธิในที่นั้น ผู้รับพระราชทานมีสิทธิเรียกคืนได้²

การถือครองที่ดินตลอดจนเงื่อนไขต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาได้พัฒนาไปเรื่อย ๆ ตามสภาพความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง โดยเฉพาะเมื่อรัชกาลที่ 4 ทรงเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตก มีการค้าขายกันมากขึ้นโดยเฉพาะข้าว ทำให้ราคาที่ดินสำคัญต่อการเพาะปลูกและไหวตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากความนิยมซื้อหาที่ดินของราษฎรถึงกับทะเลาะวิวาทแย่งชิงที่ดินกันอย่างกว้างขวาง จนไม่เป็นอันทำมาหากิน ผลประโยชน์ของแผ่นดินก็เสื่อมสูญไปด้วย รัฐบาลจึงเข้าจัดการแก้ไขความยุ่ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

² "กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ. 1886", โสภณ ชัยสุวรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 5 และ ร.แดงภาค, เรื่องเดิม, หน้า 58.

ยากต่าง ๆ จนกระทั่งต้องออกพระราชบัญญัติโฉนดที่ดิน เพื่อให้ราษฎรมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างแน่นอนและรัดกุมยิ่งขึ้น ซึ่งผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในตอนที่ว่าด้วยกรรมสิทธิ์ในที่ดินสองฝั่งคลองสมัยรัชกาลที่ 3 - 5

ได้กล่าวมาแล้วว่าผลการขุดคลองนั้น ได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ซึ่งเป็นการยากที่จะกล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินทุกคลองไป ผู้เขียนจึงกล่าวถึงเฉพาะคลองที่สำคัญ ๆ ซึ่งมีคนอยู่มากและมีการทะเลาะวิวาทในเรื่องกรรมสิทธิ์กันอย่างรุนแรง จนกระทั่งรัฐบาลต้องเข้าไปจัดการแก้ไข สภาพเช่นนี้เกิดขึ้นทางทุ่งฝั่งตะวันออกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่าทุ่งฝั่งตะวันตก นอกจากนี้แล้วเอกสารการถือครองที่ดินทางฝั่งตะวันตกมีน้อยมาก และข้อขัดแย้งก็ไม่รุนแรงเท่ากับฝั่งตะวันออก ด้วยเหตุนี้เองผู้เขียนจึงกล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินทางฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นสำคัญ

ผู้เขียนได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า การถือครองที่ดินสองฝั่งคลองนั้นมี 2 กรณีด้วยกันคือ การถือครองที่ดินโดยได้รับพระราชทานอย่างหนึ่ง กับการถือครองโดยการจับจองอีกอย่างหนึ่ง

สำหรับการถือครองโดยการรับพระราชทานนั้น ที่สำคัญก็คือ การถือครองที่ดินริมฝั่งคลองมหาสวัสดิ์ ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คลองสายนี้รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้น เมื่อขุดเสร็จแล้วได้พระราชทานที่ดินซึ่งรกร้างว่างเปล่าให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาจำนวน 16,200 ไร่ โดยแบ่งออกเป็น 50 ส่วน ไร่ละ 324 ไร่ เสร็จแล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน "...ทำตราแดงให้เป็นที่สำคัญตามธรรมเนียมแผ่นดินเมือง..."¹

¹ หจข.ร.5 กษ. 3.3/31 รายงานกราบบังคมทูลของกรมพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต่อรัชกาลที่ 5 1 มิถุนายน ร.ศ.122(พ.ศ.2446).

สิทธิในที่ดินที่ได้รับพระราชทานนั้นนอกจากจะมีความมั่นคงกว่าการจับจอง
ยังได้สิทธิที่จะไม่ต้องเสียภาษีที่ดินอีกด้วย ดังที่ปรากฏในเอกสารว่า "๑...มีพระ
ราชประสงค์ทรงแสดงไว้ในประกาศนี้ว่า ถ้าและที่นารายนี้ยังเป็นของผู้รับพระ
ราชทานอยู่ตราบิด โปรคเกล้า ฯ ให้ยกค่านาพระราชทานแก่พระองค์นั้นไปกว่า
จะต้องทำตราแดงใหม่..."¹

การพระราชทานที่ดินดังกล่าวนี้ แม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังทรงกระทำอยู่
ดัง เช่นที่พระองค์พระราชทานที่ดินริมคลอง เปรังให้แก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า
ศรีวิไลลักษณ์ พระองค์เจ้าหญิงสุวภักตร์วิไลยพรรณ และเจ้าจอมมารดาแพจำนวน
6,000 ไร่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วครั้งหนึ่งในบทที่ 3

ส่วนการถือครองที่ดินโดยการจับจองนั้น ผู้เขียนจะกล่าวถึงฝั่งตะวันออก
ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นสำคัญ แต่จะกล่าวพอให้เห็นภาพพจน์อย่างกว้าง ๆ
เพราะเกี่ยวกับเรื่องนี้ ใค้มีงานวิจัยของสุนทรী อาสะไวย เรื่องประวัติโครงการ
รังสิต และงานวิจัยของจอห์นสตัน เรื่อง "Rural Society and the Rice
Economy in Thailand" กล่าวเอาไว้บ้างแล้วอย่างนี้

บริเวณพื้นที่ราบลุ่มเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกที่จะกล่าวถึงนี้ บริเวณที่สำคัญเริ่ม
ตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ขึ้นไปจนถึงสุดเขตคลองรังสิตทางคานเหนือ บริเวณดัง
กล่าวครอบคลุมพื้นที่อย่างกว้างขวาง เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ แต่ในขณะเดียวกันก็มี
การทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงแผ่กระจายไปทั่ว การเข้าไปถือครองที่ดินของราษฎร
ในบริเวณนี้จะเริ่มต้นที่คลองประเวศบุรีรมย์ก่อน โดยราษฎรใช้วิธีการจับจองที่ดินด้วย
การช่วยออกเงินเสียค่าชุกคลอง เมื่อคลองชุกเสร็จ เรียบร้อยแล้วราษฎรก็จะได้กรรม—

¹ เรื่องเดียวกัน .

สิทธิในที่ดินสองฝั่งคลอง เป็นการตอบแทน หลังจากที่ราษฎร เข้าครอบครองที่ดิน เหล่านี้ทำกินจนเต็มหมดแล้ว ในพ.ศ. 2435 ก็เริ่มขยับขยายขึ้นไปทางคลองแสนแสบ

สภาพคลองแสนแสบในขณะที่มีการถือครองที่ดินในคลองประเวศบุรีรมย์ นั้นยังมีสภาพเป็นป่าอยู่ เต็มไปด้วยข้างป่าที่มีอันตราย¹ (พ.ศ. 2431) แต่หลังจากนั้นไม่นานนัก คือ พ.ศ. 2438 คนก็เข้าไปหักล้างถางพง เป็นที่นาขึ้น และช่วย กันขับไล่ข้างป่าออกไป² หลังจากที่การถือครองที่ดินทั้งในคลองประเวศบุรีรมย์และ คลองแสนแสบเต็มล้นแล้ว คนจึงเริ่มอพยพเข้าไปในคลอง เขตคลองรังสิต โดยอพยพ เข้าไปทางตอนใต้ก่อนค่อย ๆ กระจายขึ้นไปทางเหนือ ตามอาณาเขตของคลองที่ บริษัทชุกเข้าไป³ ปรากฏว่า สภาพที่นา ในคลองรังสิตนั้นดึงดูดใจชาวนาได้มาก เพราะเป็นคลองที่ขุดใหม่ พื้นที่ยังอุดมสมบูรณ์ ชาวนาจึงนิยมอพยพเข้าไปทำกินกัน มาก การถือครองที่ดินในบริ เวณนี้จึงเต็มไปด้วยความวุ่นวายและมีคดีทะเลาะวิวาท กันมากที่สุด

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ราษฎรจะให้ความสนใจจับจองที่ดินกันมากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะภาวะการค้าข้าวของไทยได้กระเตื้องขึ้นอย่าง

¹ หจช. ร.5 กษ. หนังสือเกา แผ่นที่ 62/2483 นายวิภาควรรด เรียน พระยาสุรศักดิ์มนตรี 6 เมษายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2483) .

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจช. ร.5/1 น. 3.2/24 จกหมายเหตุเรื่องสร้างเมืองชัยบุรี ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) และ David Bruce Johnston, เรื่องเดิม, หน้า 100 - 101.

รวกเร็วในระยะนี้เช่นเดียวกัน ทำให้ราคาข้าวสูงขึ้นและขายได้ก็ด้วย ซึ่งเท่ากับ
เป็นก้ำกรักระตุ้นให้ราษฎรต้องการที่ดินเพื่อปลูกข้าวกันมากขึ้น เมื่อคุณต้องการที่ดิน
มาก ที่ดินก็เริ่มมีราคาและเขียนตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ เห็นได้จากที่จอตันสตันรวบรวม
ไว้ดังนี้

ตารางที่ 4 ราคาที่ดินฝั่งตะวันออก¹
บาท/ไร่

ปี	ราคา	จำนวนกรณีที่พบ
พ.ศ. 2423	1.00	1
พ.ศ. 2433	4.25	1
พ.ศ. 2435	5.30	3
พ.ศ. 2437	4.80	3
พ.ศ. 2439	6.30	2
พ.ศ. 2441	3.50	1
พ.ศ. 2442	22.67	3
พ.ศ. 2444	35.00	1
พ.ศ. 2445	26.50	2
พ.ศ. 2446	35.00	1
พ.ศ. 2447	37.50	2

¹ David Bruce Johnston,

op.cit., p. 121.

การที่ที่ดินมีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ เช่นนี้ เป็นเหตุจูงใจอันสำคัญที่ทำให้ผู้มี
บรรดาศักดิ์และคนร่ำรวยเริ่มหันมาประกอบธุรกิจการค้าที่ดิน ซึ่งไม่ว่าจะซื้อเอา
ไว้เพื่อขายต่อหรือให้เช่า ล้วนแล้วแต่ทำผลกำไรอย่างมากทั้งสิ้น เห็นได้จากความ
คิดของพระเจ้าอนงยาเซอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ทรงกล่าวว่า "... ได้
ใครครวญและทดลองการค้าขายมาหลายประการแล้ว เห็นด้วยเกล้าว่า บันดาภิ
โค ๆ ในกรุงสยามสำหรับผู้ไทยที่ควรจะทำเพื่อหาเลี้ยงชีพ ถ้าเพื่อใช้ทุนให้สืบผล
อันมั่นคงในปัจจุบันนี้ ยากจะมีดีเสมอการค้าที่ดินและที่ดินในสมัยนี้ก็ยากจะมีผล
เสมือนมีที่นาให้ชาวนาเขาทำ ... " ¹ (ขีดเส้นโดยผู้เขียน)

ความคิดเช่นนี้ ตรงกับความเป็นจริงทุกประการ เห็นได้ว่า "... ผู้ที่
ซื้อที่ดินไว้ขายนั้นมีประโยชน์มากหากทำได้คนละคั้งพันซึ่งก็มี จึง เลื่องลือกันว่า ผู้
ที่มีนาในทุ่งหลวงบริ เวณคลองรังสิตมิ่งมีเป็นเศรษฐีกันโดยมาก ... " ² ด้วยเหตุ
คั้งกล่าวนี้อเอง ผู้มีทรัพย์จึงนิยมซื้อที่ดินเพื่อขายและให้เช่าหากทำไรกันอย่างกว้าง
ขวาง ซึ่งเห็นได้ชัดในกรณีการถือครองที่ดินบริ เวณคลองรังสิต ซึ่งสุนทรี อาสะโวทย์
รวบรวมไว้คั้งนี้

---

¹ หจข. ร.5 กษ. 9.2/25 กรมหมื่นนรา ๗ ขอขุดคลองนา _____
เรื่องเดิม.

² หจข. ร.5 กษ. 3.1/12 ชาวนาและเจ้าของนาเรียนเจ้าพระยา
วงษานุประพัทธ์ 20 ต.ค. ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453)

ตารางที่ 5 ตารางแสดงการถือครองที่ดินขนาดต่าง ๆ ในเขตรังสิต¹

ขนาดที่ดิน / ไร่	เจ้าของที่ดิน / คน
0 - 149.9	413
150 - 299.9	133
300 - 499.9	43
450 - 599.9	20
600 - 749.9	17
750 - 899.9	18
900 - 1049.9	15
1050 - 1199.9	6
1200 - 1349.9	4
1350 - 1499.9	1
1500 ขึ้นไป	24

ตารางข้างต้นนี้ รวบรวมจากที่ดินในเขตรังสิตที่มีการถือครองอยู่ และที่มีการตกลงซื้อขายระหว่างบริษัทกับผู้ซื้อ ในระยะ พ.ศ. 2435 - 2444 สุนทรชี้แจงว่า ในจำนวนเจ้าของที่ดินทั้งสิ้น 694 คน มีที่ดินรวมกัน 235,822 ไร่ แต่เป็นของกลุ่มผู้มีฐานะดี คือ พระราชวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า และคนมีเงิน รวมกันถึง 113,539 ไร่ หรือ 48.10 % ของพื้นที่ทั้งหมด ในขณะที่คนกลุ่มนี้มีจำนวนเพียง 5 % ของเจ้าของที่ดินทั้งหมด² ในขณะเดียวกันพื้นที่การถือครองของคนกลุ่ม

¹ สุนทร อาสะไวย์, ประวัติโครงการรังสิต สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 1).

² สุนทร อาสะไวย์, เรื่องเดิม, ไม่มีหน้า.

นี่เป็นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีราคาแพง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องโอกาสและการลงทุนของผู้ถือครองที่ดินในขณะนั้นได้อย่างดี

ความจริงแล้วผู้ลงทุนซื้อที่ดินในทุ่งคลองรังสิตนั้นมี 2 พวก คือ พวกที่ซื้อที่ดินไว้ขายหากำไร และพวกที่ซื้อที่ดินไว้เพื่อเลี้ยงชีพ ปรากฏว่าในขณะที่พวกที่ซื้อที่ดินประเภทแรกขายที่ดินได้กำไรอย่างมากมายจนเป็นเศรษฐี พวกที่ซื้อที่ดินเพื่อเลี้ยงชีพกลับไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร บางคนก็หนียืมเงินมาลงทุนซื้อที่ดินถึงกับล้มจมก็มี¹ ที่เป็นเช่นนั้น เพราะพวกที่ซื้อที่ดินประเภทแรก ซึ่งได้แก่ ผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์สิน มีโอกาสหาซื้อที่นาที่อุดมสมบูรณ์ สามารถขายได้ราคาดีไว้ก่อนที่เหลือนอกจากนี้ซึ่งส่วนใหญ่ขาดความอุดมสมบูรณ์ไม่ค่อยมีราคาจึงจะตกเป็นของราษฎร²

ปัญหาที่ควรพิจารณาคือ หมายความว่า ทำไมผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์สินจึงสามารถถือครองที่ดินที่ดี และมีปริมาณคนละมาก ๆ ในขณะที่ราษฎรตกอยู่ในสภาพตรงกันข้าม คือ นอกจากจะถือครองที่ดินได้น้อยแล้ว ยังเป็นที่ดินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์อีกด้วย ปัญหาดังกล่าวนี้ ต้องพิจารณาจากฐานะของผู้จ้างของ ทนทรัพย์และระเบียบวิธีการจ้างของควบคู่กันไป

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในการซุกคลองแต่ละสายนั้น รัฐบาลก็คือเอกชนก็ใช้วิธีการเหมือนกัน คือ ให้ราษฎรช่วยออกเงินเสียดำชุกคลองหรือออกแรงช่วยซุกคลอง โดยราษฎรได้รับผลประโยชน์ในที่ดินส่วนที่ตนจ้างจ้องไว้เป็นเครื่องตอบแทน ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดหวังทำนาไว้เกินกำลังที่จะทำให้เกิดประโยชน์ได้ ดัง

¹ หจข. ร.5 กษ. 3.1/12 ชำนาและเจ้าของนาเรียนเจ้าพระยา
วงษานุประพัทธ์ 29 ตุลาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453) .

² หจข. ร.5 กษ. 4/5 รายงานตรวจการกองข้าหลวงเกษตร ร.ศ.
127 (พ.ศ. 2451) .

ที่ได้ประกาศไว้อย่างชัดเจนในประกาศชุกคลอง พ.ศ. 2420 ซึ่งหมายถึงว่าผู้ใด
มีกำลังมาก มีทุนทรัพย์มาก ก็สามารถจับจองที่ดินได้มากตามกำลังของตน โดย
รัฐบาลไม่หวงห้ามเพียงแต่กำหนดไว้ว่า ถ้าผู้ใดปล่อยให้ที่ดินของตนกร้างว่าง
เปล่าโดยไม่ทำที่นั่นให้เกิดประโยชน์ขึ้นมา เป็นเวลานานเกินกว่า 5 ปี รัฐบาล
ก็จะเอาที่ดินนั้นกลับคืนมาเป็นของรัฐบาลตามเดิม¹ ดังนั้นผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มี
ทรัพย์ซึ่งนอกจากจะมีกำลังคน คือ ข้าทาส บริวาร อย่างบริบูรณ์แล้ว ยังมีกำลัง
ทรัพย์อย่างมากมาย ก็ย่อมสามารถที่จะจับจองที่ดินได้คนละมาก ๆ โดยไม่ต้อง
กังวลว่าจะถูกรัฐบาลเรียกกลับคืนไปเพราะคนมีกำลังคนอย่างพร้อมที่จะทำ
ประโยชน์ในที่ดินนั้นได้อยู่แล้ว หรือจะเก็บเอาไว้อย่างช้อยหรือให้เขาก็ก่อมหาค่า
เห็นได้ชัดในกรณีการถือครองที่ดินคลองประเวศบุรีรมย์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นของผู้มี
บรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์ โดยคนเหล่านี้ไม่ได้ทำนาเอง แต่ "... ให้เขาทำเป็น
พื้น... ถึงพลเรือนที่พอมืออันจะกินอยู่บ้าง ดูเหมือนจะให้เขามาก ที่นาราชภูมिन้อย
แห่งเต็มที... "²

ต่อมาเมื่อบริษัทคลองแลคูนาสยาม ชุกคลองรังสิตเพื่อขายที่ดิน โอกาส
ของผู้มีทรัพย์ก็ยังมีมากและกว้างขวางขึ้นไปอีก ทั้งนี้เพราะบริษัทต้องการจะขาย
ที่ดินเป็นแปลงใหญ่ ๆ จึงได้วางระเบียบกำหนดขนาดของที่ดินที่จะขายในแต่ละ
แปลงจะต้องไม่น้อยกว่า 120 ไร่³ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีทุนทรัพย์

¹ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (รวบรวม) "ประกาศชุกคลอง",
เรื่องเดิม, หน้า 221-225.

² หจข. ร.5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 92/4014 หนังสือเจ้าพระยา
เทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ กราบทูลรัชกาลที่ 5 - 23 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)

³ หจข. ร.5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 91/8975 แจ้งความของบริษัท
ชุกคลองแลคูนาสยาม เรื่องการจะขายที่นาริมคลองรังสิตประยูรศักดิ์ 1 มิถุนายน
ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435).

กว่านซื้อที่ดินเพื่อขายหรือให้เช่า เอากำไรไค้อย่างดี ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการปิดโอกาสของชาวนาที่จะซื้อที่ดินไว้เป็นสมบัติของตนเอง เพราะไม่มีเงินจะซื้อ แม้บางคนมีเงินซื้อก็ไม่ค่อยไค้ที่ดินอุดมสมบูรณ์ เพราะไม่ค่อยทราบเรื่องการประกาศการซื้อขายที่ดิน เนื่องจาก "... มักย้ายที่ไปแห่งโน้นแห่งนี้สุดแต่ที่ไค้สบายและสะดวกน้ำที่ไค้..."¹

ฝ่ายรัฐบาลถึงแม้จะมีระเบียบจำกัดการถือครองที่ดินเพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ไค้มีที่นามากเกินกำลัง แต่ก็ดูเหมือนว่ารัฐบาลไม่ได้เข้มงวดกับเรื่องนี้นัก เพราะการที่ราษฎรจับจองนาอันรัฐบาลไค้ไค้ที่ไค้เป็นพระราชทรัพย์ของหลวงด้วย ต่อมาการจำกัดสิทธิดังกล่าวนี้ก็ยกเลิกไป เมื่อรัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. 2444 ซึ่งให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้ถือครองที่ดินอย่างถาวรไม่ว่าเขาจะทำประโยชน์ในที่ดินนั้นหรือไม่ก็ตาม² การที่รัฐบาลดำเนินการเช่นนี้เป็นเพราะรัฐบาลสนับสนุนให้มีการถือครองที่ดินขนาดใหญ่ขึ้นเอง ซึ่งเห็นได้ชัดจากความเห็นของกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ทรงกล่าวในที่ประชุมเสนาบดีว่า

"... การทำนาทำสวนแต่โบราณคนละอย่างกับเดียวกัน แต่ก่อนนั้นหาที่ดินพอจุนแรงทำคนละ 10 ไร่ 15 ไร่ ก็พอจะปลูกอะไรขึ้น พอไค้เก็บขายเขากินไปวันหนึ่ง ๆ ก็สบายไม่ต้องกังวลอะไรอีก วิธีทำมาหากินอย่างใหม่นี้ ผู้มีทุนรอนมากบางที่เข้าหุ้นกับหลายคนตั้งเป็นบริษัทขึ้น การที่ทำไค้ไม่แต่เฉพาะครอบครัวคนสองคนตั้งแต่ก่อน ไซ้จ้างลูกจ้างทำไค้เป็นการใหญ่ที่สุด จนทำนาในทุ่งหลวงก็มี

¹ หจข. ร.5 กษ. 9.2/25, กรมหมื่นนรา ๗ ขอชุกคลองนาง _____, เรื่องเดิม.

² "ประกาศการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120"; โสภณ ชัยสุวรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 48.

อย่างนี้ และนับวันจะมากขึ้นทุกที ความต้องการของคนพวกนี้ ต้องการหาที่ดินให้มาก ให้พอแก่ทุนที่ลง จึงขออนุญาตจตุรบาลผู้เป็นเจ้าของที่ดิน ปัญหาข้อต้นว่ารัฐบาลควร ให้หรือไม่ ข้อนี้เห็นได้งายคือว่า การปกครองทุกวันนี้มีคัมกับแต่ก่อนเหมือนกัน ความ สำเร็จในสิ่งทั้งปวงอยู่ที่เงิน รวมความว่ารัฐต้องการเงิน ที่ดินที่รกร้างว่างเปล่า อยู่เนิ่นไม่มีอะไร เมื่อมีผู้ทำเป็นเรือกสวนไร่นาขึ้น ภาษีอากร เฉพาะที่ดินนั้นก็ไค่และ ยังไค่ภาษีขาออกเพิ่มขึ้น นี้ว่าโดยตรง ยังมีไค่ทางอ้อมอีกคือว่า กุลที่เข้ามาอยู่ก็ไค่ ภาษีเป็นประโยชน์ถึง 3 ชั้นคั้งนี้ จึง เป็นยุติว่ารัฐบาลต้องอุคหนุนให้ผู้ทำการ เพาะ- ปลูกมากที่สุดที่จะมีไค่... "1

ตามทีกล่าวมานี้เห็นไค่ว่า ผู้มีบรรคาศักดิ์และผู้มีทรัพย์จะมีโอกาสในการ จับจองที่ดินไค่คักกว่าราษฎร เพราะนอกจากจะมีทุนทรัพย์มากมายแล้ว ส่วนใหญ่ยัง รับราชการหรือเกี่ยวข้องกับราชการ ซึ่งมักจะรู้ข่าวคราวเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินไค่ รวดเร็วและคักกว่าชาวนา สามารถอาศัยช่องโหว่ของระเบียบการจองและการ ปล่อยปละละเลยของทางราชการในเรื่องข้อจำกัดการถือครองที่ดิน ให้เกิดประ- โยชน์แก่ตนคักวยการแสวงหาที่ดินที่อุคสมบูรณ์และมีราคาไค่คนละมาก ๆ ในขณะที่ ราษฎรชาคักทั้งทุนทรัพย์และความรอบรู้ในเรื่องข่าวคราวการซื้อขายที่ดิน จึง เป็น ธรรมดาอยู่เองทีจะมีที่ดินในครอบครวัจำนวนน้อยและ เป็นที่ดินที่ขาดความอุคสมบูรณ์

ไค่กล่าวมาแล้วว่า ผู้ถือครองที่ดินในทุ่งฝังตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา นั้น มีทั้งประเภทที่ซื้อที่ดินไค่เพื่อขายหรือให้เช่าเอากำไร ส่วนใหญ่พวกนี้จะเป็น กลุ่มของผู้มีบรรคาศักดิ์และผู้มีทุนทรัพย์ ส่วนอีกประเภทหนึ่ง คือ พวกที่ซื้อที่ดินเพื่อ

1 "รายงานประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. 126" เทศาภิบาล เล่มที่ 4 วันที่ 1 มกราคม ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450).

เลี้ยงชีพ ดังนั้นคนที่ทำนาจริง ๆ ในบริเวณเหล่านี้จึงแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ชาวนาที่มีที่ดินเป็นของตนเอง กับชาวนาที่เช่าที่ดินทำกิน

สำหรับชาวนาที่มีที่ดินเป็นของตนเองนั้น พบมากที่บริเวณคลองแสนแสบ ส่วนใหญ่จะเป็นพวกแขกและทหารเรือ¹ ชาวนาเหล่านี้ส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง และมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าชาวนาที่เช่าที่ดินทำกินในเขตทุ่งรังสิต มีบ้านอยู่เป็นหลักแหล่งแน่นอนและมีอิสระเสรีในการประกอบอาชีพของตน การดำรงชีวิตประจำวันก็เป็นไปอย่างสงบ เพราะการโจรกรรมมีน้อย การกดขี่แย่งชิงที่นาของผู้มีกำลังมากกว่ามีบ้าง เล็กน้อยและซึ่งระยะหลัง ๆ ก็เงียบหายไป เป็นการกระทำของพวกแขกที่อยู่ในบังคับต่างประเทศแทบทั้งสิ้น² จึงกล่าวได้ว่าสภาพการดำรงชีวิตโดยทั่วไปของชาวนาประเภทนี้อยู่ในลักษณะสงบและราบรื่นอย่างน่าพึงพอใจทีเดียว

ส่วนชาวนาที่ไม่มีทุนรอนมากพอที่จะซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ ก็ต้องเช่าที่ดินของผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์เพื่อเลี้ยงชีพของตน การเช่าที่ดินทำนานั้นนอกจากจะพบที่คลองประเวศบุรีรมย์แล้ว ยังพบที่คลองรังสิตซึ่งค่อนข้างจะมากกว่าที่อื่น เพราะราษฎรแตกตื่นไปทำนากันมาก เนื่องจากคองเฟิงซุกีใหม่ที่ที่ดินตลอดจนน้ำกินน้ำใช้ยังอุดมสมบูรณ์อยู่มาก การคมนาคมก็ทำได้สะดวกสบายกว่าที่อื่น เพราะคลองยังไม่ตันเขิน

ชาวนาที่เช่าที่ทำนานั้น มีสภาพความเป็นอยู่ที่ลำบากมากกว่าชาวนาที่ทำกิน

---

¹ หจข. ร.5 รล. 11/33 นายเพ่งศรีสรักษ์ ขอเข้ารับราชการแลเหตุ
เกล้า ถวายรายงานความเห็นจัดการทุ่งแสนแสบ 18 มกราคม ร.ศ. 120
(พ.ศ. 2444).

² เรื่องเดียวกัน.

ในที่นาซึ่งเป็นของตนเอง เพราะผู้เช่านาต้องเสียค่าเช่าในอัตราที่ไม่แน่นอนต่างกันไปตามสภาพดีเลวของเนื้อดิน และอัตรากิ่งกล้าจะสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ถ้ามีผู้ต้องการเช่าที่ทำนามาก นอกจากนั้นแล้วผู้เช่านายังต้องเสียค่านาเองและต้องยอมทำสัญญาเสียเปรียบกับเจ้าของนาอีกด้วย

สภาพกิ่งกล้าเห็นได้ชัดในทุ่งคลองรังสิต ในระยะแรกเจ้าของจะเอาออกเอาใจชานามาก ปล่อยให้ชาวนาบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นที่น่าขึ้นมาโดยไม่เรียกค่าเช่านา เมื่อเจ้าของนาจะเริ่มเก็บค่าเช่าไร่ละประมาณ 1 - 2 บาท หรือประมาณ 12 - 14 % ของผลผลิตต่อไร่ (คิดข้าวเกี่ยวนละ 25 บาท, 3 ไร่ = ข้าว 1 เกวียน)¹ ทั้งนี้โดยผู้เช่าต้องเสียภาษีค่านาเอง ในกรณีที่เจ้าของเป็นผู้เสีย มักจะบวกภาษีค่านารวมอยู่ในค่าเช่าด้วย ต่อมาเมื่อชาวนาเข้ามาอยู่กันอย่างหนาแน่นและถาวรจนยากที่จะโยกย้ายแล้ว เจ้าของนาก็ถือโอกาสเรียกเก็บเงินค่าเช่านาสูงขึ้นทุก ๆ ปี จนอัตราค่าเช่าสูงขึ้นจากเดิมเป็นไร่ละประมาณ 3 - 4.50 บาท หรือ 37 - 54 %²

ในการเช่านา ผู้เช่าต้องถูกบังคับให้ทำสัญญาเช่า ในขณะที่ปลูกข้าวเรียบร้อยแล้ว จึงต้องยอมทำสัญญาแม้จะเสียเปรียบมากก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจาก

"... ผู้เช่าต้องสัญญาส่งค่าเช่าเต็มตามเนื้อที่ที่ตนขอรับเช่า ไม่มีการลดหย่อนค่าเช่าในการที่ตนชาวเป็นอันตราขายควายนำมากหรือนำน้อย ผู้เช่าต้องเสียค่า-

---

¹ หจข. ร.5 กษ. 3.1/11 รายงานข้าหลวง 3 นาย กราบเรียนกรมหลวงดำรงราชานุภาพ 5 พฤษภาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) และสุนทรียาสาสะไวย์, เรื่องเดิม.

² เรื่องเดียวกัน.

กลาง พอถึงปีใหม่รัฐบาลก็แต่งตั้งข้าหลวงคนใหม่ไปออกตราจอง เนื่องจากไม่มีบัญชีที่จะตรวจสอบได้ว่าที่ตรงไหนออกตราจองให้แก่ราษฎรแล้วบ้าง¹ ข้าหลวงคนใหม่จึงออกตราจองซ้ำที่เก่าจะเป็นโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้นระหว่างราษฎรที่ไ้รับตราจองไว้เดิมกับราษฎรที่ไ้รับตราจองใหม่

ส่วนราษฎรเองนั้น เนื่องจากไม่ค่อยเข้าใจระเบียบของทางราชการคือพอบางรายเข้าใจเอาว่า ใบเหยียบย่ำที่ที่ก้านท้องที่อำเภอออกให้ นั้น เป็นหนังสือที่รับรองสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินของคนได้ โดยไม่ต้องขอรับ "ตราจองหรือใบจอง" อีก ต่อมาเมื่อทางราชการประกาศให้ราษฎรเจ้าของนาทุกรายมี "ตราแดงตราจอง" ถ้าผู้ใดไม่มีก็ถือว่าหมดสิทธิในที่นั้น² ราษฎรที่ทำกินอยู่ 3 - 4 ปี แต่มีใบเหยียบย่ำซึ่งมีอายุเพียง 1 ปี ก็ต้องสูญเสียที่ดินให้กับผู้ที่มีตราจอง บางรายไม่ยินยอมเกิดฟ้องร้องกันขึ้นในศาลแต่ก็ต้องพ่ายแพ้ในที่สุด³

สำหรับบริษัทชุกคคลองแลคูนาสยาม ซึ่งออก "ใบตรอก" ให้ราษฎรนั้น ในบางครั้งบริษัทออก "ใบตรอก" ให้ตามแผนที่ของคนที่เก็บไว้ในสำนักงานที่กรุงเทพฯ โดยไม่ได้ไปตรวจที่ดินเสียก่อนว่า มีราษฎรทำกินอยู่ในที่นั้นบ้างหรือไม่ เมื่อออกหนังสือสำคัญไปแล้ว ปรากฏที่นั้นมีราษฎรทำกินอยู่แล้ว บางรายก็มีใบเหยียบย่ำ บางรายมีใบจองก็ไม่ยอมออก เพราะถือว่า บริษัทไม่มีสิทธิ ส่วนพวกที่มีใบเหยียบย่ำก็ไม่ยอมออกไปเช่นเดียวกัน และเต็มใจที่จะเสียเงินซื้อที่บริษัทตามราคาที่ซื้อขายกันใน

---

¹ หจข. ร.5 กษ. แผนกสารบรรณ แฟ้มที่ 1/1 รายงานกระทรวงเกษตรระหว่างที่ยกมาสมทบกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตั้งแต่ ร.ศ. 115 - 118 (พ.ศ. 2439 - 2442).

² หจข. ร.5 กษ. 3.2/9, เรื่องเดิม.

³ หจข. ร.5 กษ. 9.4/17, เรื่องเดิม.

เขาเต็มทามสัญญาเจ้าของไม้คอกหย่อนให้ ที่สุกจนที่หนองหรือบึงก็รวมอยู่ในสัญญาเป็นที่เขา... "1

ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า ชาวนาจะต้องเคี้ยวครอนอย่างหนัก เพราะการบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าทำเป็นที่นานั้น ต้องลงทุนลงแรงมาก ต้องเช่าควายมาไถในกรณีที่ดินไม่มี ถ้ากำลังไม้พอก็ต้องจ้างคนมาเพิ่ม ค่ายเหตุนี้ถ้าผู้ใดไม่มีทุนทรัพย์ก็ต้องไปกู้ยืมจากเจ้าของนาซึ่งต้องเสียดอกเบี้ย " ... เป็นเงินปีหนึ่งซึ่งละ 12 บาท หรือเป็นข้าวปีหนึ่งซึ่งละ 40 สัด ... "2 ถ้าปีไหนน้ำมากหรือน้ำน้อยเกินไปทำนาไม่ได้ผล ก็ต้องเป็นหนี้เจ้าของนาทั้งค่าเช่าและดอกเบี้ยทับถมกันเรื่อยไป เมื่อเผชิญกับอัตราเช่าที่ไม่แน่นอนตายตัว และสัญญาที่เอารัดเอาเปรียบแล้ว ชาวนาก็ประสบความยากแค้นหนักยิ่งขึ้นไปอีกจนถึงกับ " ... บางรายก็ทำหน้าที่สัญญาขายตัวเป็นลูกจ้างเจ้าของนา ส่งบุตรภรรยาไปรับใช้การงานเป็นประกัน ส่วนเจ้าของนาก็เข้มงวดก็ริบสัดัวพาหนะเป็นค่าเช่า บังคับให้ทำสัญญาค่าเช่าสัดัวพาหนะนั้นนันท่านาคอไป ... "3 ค่ายเหตุนี้ผู้เช่าบางรายถึงกับขบ่นว่า เจ้าของนาเหล่านี้ "ทำนาบนหลังคน"4 เมื่อเคี้ยวครอนมาก ๆ เขา ประกอบกับการทำนาไม่ได้ผลเนื่องจากภัยแล้ง ภัยไข้เจ็บ ภัยโรค ชาวนาก็จนไม่ไหว พวกอันอพยพออกจากทุ่งรังสีถึง 1,000 ครอบครัวยุค5 ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะไ้พยายามแก้ไข ให้มีการเก็บค่าเช่านาโดยมีพิกัด ไร่หนึ่ง เรียกค่าเช่าได้ไม่เกิน 2 บาท ขึ้นลงตามสภาพดีแล้ว

---

1 เรื่องเดียวกัน.

2 เรื่องเดียวกัน.

3 เรื่องเดียวกัน.

4 เรื่องเดียวกัน.

5 เรื่องเดียวกัน.

ของที่นา¹ก็ตาม

เมื่อพิจารณาถึงสภาพของ เจ้าของนาจะปรากฏในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับสภาพที่ชาวนาประสบอยู่ เจ้าของนาผู้ใดที่ซื้อที่ดินจากบริษัทชุกคองแลคูนาสยามไร่ละ 4 บาท จะขายได้ในราคาไร่ละ 20 - 30 บาท ในประมาณปี พ.ศ. 2448 ซึ่งไค้กำไรมากถึง 4 - 6 เท่าตัว² ส่วนเจ้าของนารายใดที่แสวงหาประโยชน์ทางค่าเช่า ก็จะสามารถถอนทุนคืนได้ในเวลาอันรวดเร็ว ถ้าซื้อจากบริษัทไร่ละ 4 บาท ไค้ค่าเช่าปีแรกไร่ละ 1 บาท อัตราค่าเช่าจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง 4 บาทหรือกว่านั้น ถ้าไค้เฉลี่ยไร่ละ 2 บาท เก็บค่าเช่า 2 ปี ก็จะได้ทุนคืน³ โดยมีที่ดินเป็นกำไร ที่ดินนั้นมีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ เป็นผลประโยชน์ที่เจ้าของนาสามารถเก็บเกี่ยวได้ในระยะยาว

สภาพความเป็นอยู่ที่ห่างไกลกันมากระหว่างเจ้าของที่นากับผู้เช่านา เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องนัก ในเมื่อทั้งสองฝ่ายต่างก็แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ในขณะที่เจ้าของนาให้ปัจจัยการผลิตแก่ชาวนาของตนในรูปของที่ดิน ชาวนาก็ตอบสนองเจ้าของที่นาด้วยผลผลิตส่วนเกินของตนในรูปของค่าเช่า ที่ดินจะเกิดประโยชน์ขึ้นไค้ก็ต่อเมื่อมีชาวนามาทำนา ในขณะที่เดียวกันชาวนาก็ต้องอาศัยที่ดินของเจ้าของที่นาเพื่อเลี้ยงชีพของตน ถ้าหากขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปย่อมทำให้ผลประโยชน์ที่มีอยู่นั้นเสื่อมทรามลง และกระทบกระทั่งจนถึงประโยชน์ของแผ่นดินด้วย ดังเช่น การอพยพของ

¹ หจข. ร.5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 92/4014 หนังสือเจ้าพระยา
เทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ กราบทูลรัชกาลที่ 5 23 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)。

² หจข. ร.5 กษ. 3.1/11, เรื่องเดิม.

³ หจข. ร.5 กษ. หนังสือเก่า แฟ้มที่ 92/4014, เรื่องเดิม.

ชาวนาออกจากคลองรังสิตทำให้เจ้าของนาไม่ได้อาณา รัฐบาลเองก็ไม่ได้ค้ำนา ส่วนชาวนาก็ต้องเร่รอนหาที่ทำกินต่อไป จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ลุล่วงไปได้ เพื่อความสุขของราษฎรและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

นอกจากนี้ยังมีการทะเลาะวิวาทในเรื่องที่กินสองฝั่งคลองอีกด้วย เพราะปกติที่แห่งใดก็ตาม ถ้าสามารถอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ลงทุนลงแรงได้มาก ที่แห่งนั้นจะเป็นที่ต้องการของคนจำนวนมาก ทั้งคนร่ำรวยและปากจน ถ้ารัฐบาลไม่มีกลไกที่จะจัดสร้างระเบียบที่ดีและรักษุมพอแล้ว ความวุ่นวายจะเกิดขึ้นอย่างรุนแรงตามส่วนแห่งการแย่งชิงผลประโยชน์นั้น ซึ่งจะปรากฏในรูปของการทะเลาะวิวาทระหว่างราษฎรด้วยกันเองระหว่างราษฎรกับผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์สิน ส่วนใหญ่แล้วราษฎรที่ปากจนไม่มีอิทธิพลอันใดจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์สินซึ่งมีกำลังและอำนาจมากกว่า ราษฎรจะถูกเอาเปรียบและถูกรังแกมากกว่าจนยอมบางตามแต่โอกาสจะอำนวยให้ ซึ่งเห็นได้ชัดในบริเวณสองฝั่งคลองในทุ่งฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา

มูลเหตุชั้นพื้นฐานของการทะเลาะวิวาทในที่กินสองฝั่งคลองในทุ่งฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยานั้น คือ ความบกพร่องในระบบการออกหนังสือสำคัญของระบบกรรมสิทธิ์ในที่กิน ใ้กล่าวมาแต่ครั้งแต่เดิมนั้นถ้าใครต้องการจับจองที่ดิน ก็ให้ไปบอกเจ้าหน้าที่บ้านเมือง เพื่อให้ไปอยู่ที่ผู้นั้นต้องการ จะหักล้างตางพงเป็นไรนา เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วเจ้าหน้าที่ก็จะออกหนังสือที่เรียกว่า "โฉนด" ให้ ระเบียบนี้ใช้ต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่สมัยนี้ได้เพิ่มเติมรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีก คือ เมื่อราษฎรจะขอจองที่นา เพื่อหักล้างตางพงขึ้นใหม่ ซึ่งเรียกว่า "นาฟางลอย" ก็ให้ไปบอกกำนันอำเภอท้องที่ เพื่อให้มาวัดที่นาของตนได้ เมื่อเสร็จแล้วก็ให้อำเภอ กำนันท้องที่ออก "ใบเทียบย่ำ" ที่นาให้แก่ราษฎร เจ้าของนาเพื่อหวงห้ามที่กินชั่วคราว ให้ราษฎรไปปรับตางพงที่ตาลากลางเมือง เวลาชำระเงินค่านาหรือเมื่อ

รัฐบาลส่งเจ้าหน้าที่ซึ่งเรียกว่า "เสนาหรือข้าหลวงเสนา" ออกมาประเมินนาเพื่อเก็บค่านาประจำปี ก็ให้ราษฎรนำใบเทียบยำนั้นไปเสียเงินค่านาและรับหนังสือสำคัญที่เรียกว่า "ตราจองหรือใบจอง" จาก "เสนาหรือข้าหลวงเสนา" ส่วนนาที่ราษฎรทำกินอยู่แล้วทุกปี เรียกว่า "นาคูโค" รัฐบาลจะตั้ง "ข้าหลวง 8 นาย" เป็นครั้งคราวเพื่อจัดออกหนังสือสำคัญให้ราษฎร เรียกว่า "ตราแดง"¹ เพื่อแสดงถึงสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินนั้น นอกจากนี้แล้วในเขตทุ่งรังสิต ยังมีหนังสือสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่ใช่ของทางราชการ แต่เป็นหนังสือสำคัญของบริษัทชุกคคลองแลคูนาสยาม เรียกว่า "ใบตรอกของบริษัท" ซึ่งบริษัทให้ไว้แก่ราษฎร เพื่อเป็นเครื่องแสดงว่าราษฎรผู้นั้นได้จับจองนาของบริษัทโดยมีค้ำเงินส่วนหนึ่งล่วงหน้าให้แก่บริษัทแล้ว² ราษฎรจะมีสิทธิในที่นั้นอย่างสมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อบริษัทชุกคคลองไปถึงที่นั้นเสร็จแล้วและได้รับตราจองอย่างถูกต้อง

หนังสือสำคัญทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้เอง เป็นต้นเหตุชั้นมูลฐานที่นำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการกระทำของรัฐบาล ราษฎรและบริษัทชุกคคลองแลคูนาสยามจะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม

ในส่วนที่เกี่ยวกับรัฐบาลนั้น สืบเนื่องมาจากรัฐบาลไม่มีระบบการเก็บหลักฐานทะเบียนที่ดิน เมื่อข้าหลวงเสนาออกตราจองให้แก่ราษฎรแล้วก็มิได้เก็บไว้ในส่วน

¹ หจช. ร.5 กษ. 3.2/9 แจงความให้ชำนานาทั้งปวงทราบเรื่องลดเงินแลคืนเงินค่าธรรมเนียมตราจอง 1 เมษายน ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) และพระบาทาสกรวงษ์ ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, ภาค 3 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504) หน้า 175 - 177.

² หจช. ร.5 กษ. 9.4/17 รายงานกรรมการตรวจคักสินเรือคักที่นา

ในขณะนั้น ฝ่ายพวกที่มีใบตอกของบริษัทก็ถือว่าตนมีสิทธิในที่นั้นเหมือนกัน จึงเกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น

เห็นได้ว่า ความวุ่นวายต่าง ๆ เกิดขึ้นจากความบกพร่องของระเบียบราชการประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเกิดจากความไม่รู้อะไรของราษฎร และความมั่งคั่งของบริษัทยิ่งทั้งสองประการนี้ยังไม่รุนแรงเท่ากับผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์รวมมือกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการทำโฉนดตราจองปลอมขึ้นมา โดยอาศัยช่องโหว่ของกฎหมาย เป็นเครื่องมือ ทั้งนี้เนื่องจากการออก "ตราจอง" สำหรับที่นาอันนั้น จะต้องมีการตราของข้าหลวงเสนา กรมการ และกำนันท้องที่ ประทับอยู่พร้อมกัน 3 ดวง จึงจะมีผลสมบูรณ์ตามกฎหมาย ดวงตราทั้ง 3 ดวงนี้ เมื่อเจ้าหน้าที่ใช้ในการออกตราจองแล้ว ก็ไม่ต้องคืนรัฐบาล ดังนั้นถ้าใครได้เป็นข้าหลวงเสนา กรมการอำเภอ และกำนันในปีหนึ่งแล้ว ก็มีช่องทางที่คบคิดกันออกตราจองมอบที่นาให้แก่ใคร ๆ ใค้อยู่เสมอ เพราะดวงตราที่ใช้ในการออกตราจองนั้น ยังคงอยู่กับข้าหลวงเสนา ดวงตรากรมการและกำนันท้องที่ก็อยู่กับกรมการและกำนันท้องที่ เมื่อบุคคลดังกล่าวถึงแก่กรรมไปแล้ว ดวงตราก็ตกอยู่กับบุตร ภรรยา หรือญาติพี่น้อง ซึ่งคนเหล่านี้ก็สามารถออกตราจองได้แก่ใครก็ได้ไม่ว่าเวลาใด เพียงอาศัยอ้างปีซึ่งได้ใช้ตราจองนั้นเป็นสำคัญ¹ ทำให้ผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์หรือแม่เต้าราษฎรก็สามารถที่จะมีตราจองทุจริตเช่นนี้ได้ง่าย โดยเพียงแต่ขอร้องหรือให้สินบนให้คนเหล่านี้ใช้ดวงตราที่มีอยู่นั้นประทับตราในตราจองนั้นก็ใช้ได้ ในบางกรณีเจ้าพนักงานออกโฉนดก็ให้ความร่วมมือกับผู้มีบรรดาศักดิ์ ทำโฉนดปลอมขึ้นมา ผู้เขียนเข้าใจว่า การที่เจ้าพนักงานร่วมมือกัน คงอยู่ในภาวะยินยอมต้องทำไปเพราะความกลัวอำนาจของผู้มีบรรดาศักดิ์เสียมากกว่าที่จะเกิดจากกรณีอื่น ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลก

¹ เรื่องเดียวกัน.

ประชานารถก็ทรงกล่าวไว้ว่า " ... ข้าราชการของเรานั้นถ้ายิ่งต่ำ ๆ ลงไปก็ยิ่งเป็นสัตว์ผู้ยาก จำเป็นจะต้องกลัวอยู่เสมอว่าทำการถูกใจเจ้านายหรือไม่ถูก ... ผู้มีวาสนามีเสียงแรงต่าง ๆ ถ้าไปชี้คิใจผู้มีวาสนาก็อาจจะได้รับร้ายมาก ๆ ... " ¹

การออกโฉนดปดลอมนั้น เห็นชัดในกรณีทุ่งรังสิต ซึ่งบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามกราบทูลรัชกาลที่ 5 กล่าวหาว่า ผู้มีบรรดาศักดิ์ได้ไปรับจองนาคักหน้า คลองที่บริษัทจะชุกไปนั้นจำนวนมาก โดยร่วมมือกับเจ้าพนักงานออกโฉนดปดลอมขึ้นมา โดยระบุวันที่ออกโฉนดตราจองนั้น ให้มีระยะเวลาอยู่ก่อนหน้าของบริษัทจะได้สัมปทานชุกคลอง แล้วเขื่อนั้นแบ่งขายให้ราษฎร² ราษฎรที่ซื้อที่ดินซึ่งมีตราจองปดลอมก็เข้าไปทำกินในที่นาแห่งนั้น และได้เกิดทะเลาะวิวาทกับราษฎรอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งซื้อที่ดินแห่งเดียวกันจากบริษัท แต่พวกที่ซื้อที่ดินจากบริษัทนั้นไม่สามารถเข้าไปทำกินได้ เพราะถูกอีกฝ่ายหนึ่งชุกว่า " ... จะให้คนถือศาสตราวุธอยู่รักษาที่หึ่งนั้น จะไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้าไปในที่เหล่านั้นได้ นอกจากพวกของเขาเอง ... " ³ การทะเลาะวิวาทในทำนองนี้

---

¹ หจข. ร.6 ม 17/13 หนังสือเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2461 .

² หจข. ร.5 กษ. 9.4/11 บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม กราบทูลรัชกาลที่ 5 18 มีนาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453), หจข. ร.5 กษ. หนังสือเกล้า แฟ้มที่ 81/3839 หนังสือบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม เรียบพระยาสุรศักดิ์มนตรี 24 พฤษภาคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) .

³ หจข. ร.5 กษ. หนังสือเกล้า แฟ้มที่ 86/3834 ทวีระสีธ แก้ว เรียบพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ 28 พฤษภาคม ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) .

เกิดขึ้นทั่วไปในทุ่งรังสิต รัฐบาลก็ไม่สามารถจะตัดสินกรณีพิพาทได้ในเร็ววัน เพราะจำเป็นต้องพิสูจน์หลักฐานตราจองว่าของผู้ใดปลอม ซึ่งทำได้ล่าช้ามาก

การทะเลาะวิวาทเช่นเดียวกันนี้ ได้เกิดขึ้นในส่วนอื่น ๆ ของทุ่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น คลองประเวศบุรีรมย์ โดยมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ ผู้มีบรรดาศักดิ์และผู้มีทรัพย์จะเป็นฝ่ายได้ประโยชน์ในการพิพาทนั้นในที่สุด เพียงแต่ว่าการพิพาทในบริเวณอื่นไม่รุนแรงเท่าที่ทุ่งรังสิตเท่านั้น*

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า มูลเหตุที่เป็นพื้นฐานทำให้เกิดการวิวาทแย่งชิงที่นากันขึ้นนั้น สืบเนื่องมาจากระบบการจดทะเบียนที่ดินบกพร่องอยู่มาก แม้ว่ารัฐบาลจะได้พยายามแก้ไขหลายครั้งหลายหน แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นแค่การแก้ปัญหาเฉพาะกรณีโดยอารักขาราชการไปพิจารณาหรือตัดสินความในบริเวณที่เกิดวิวาทกันขึ้นเป็นแห่ง ๆ ไป ซึ่งไม่เหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองที่กำลังเจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่เกี่ยวกับความต้องการที่ดินและราคาที่ดินก็ไม่ได้ลดน้อยลง กลับมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเชื่อได้ว่ากรณีพิพาทในอนาคตย่อมยากจะหลีกเลี่ยงได้ ต่อแก้ปัญหาดังกล่าว รัฐบาลจึงประกาศใช้พระราชบัญญัติ "ออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120" เมื่อ

---

* กรณีพิพาทในทุ่งคลองรังสิตที่นับว่า รุนแรงก็คือคดี หลวงวาทิตบรเทศและพวก 13 คน แย่งชิงที่นาราชบุรี จนเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2437 - 2442 โดยหนกลุ่มนี้คบคิดกับเจ้าพนักงานออกตราจองปลอมที่ราชบุรี ซึ่งทำกินอยู่ก่อนแล้ว ก็ใช้วิธีการต่าง ๆ ข่มขู่บังคับราชบุรีให้ออกไปจากที่นั้น เพื่อพวกตนจะได้เอาที่ดังกล่าวไปขายหรือให้เช่าเอาค่าไรต่อไป ทำให้ราษฎรเดือดร้อนกันไปทั่ว จนถึงกับรัฐบาลต้องตั้งคณะกรรมการขึ้นมาสอบสวน ในที่สุดเห็นว่า หลวงวาทิต และพวกทำผิดจริง รัฐบาลจึงบังคับให้คืนที่นาให้เจ้าของเดิมและคืนเงินที่ได้แก่ผู้ที่ซื้อนาจากพวกคนไป ส่วนการลงโทษนั้น ทำแต่เพียงปรับโทษตามบรรดาศักดิ์เท่านั้น ดู หจข. ร. 5 กษ. หนังสือเก่า แผ่นที่ 86/3839. หจข. ร. 5 กษ. 9.4/1.

พ.ศ. 2444 กำหนดระบบการถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินของราษฎรให้มั่นคงและถาวรยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันก็ได้ปรับปรุงระบบการจดทะเบียนที่ดินให้มีระเบียบที่รัดกุม หนังสือ โฉนดที่ดินจะระบุชื่อ นามสกุล ที่อยู่ ขนาดที่ดินและรูปแบบที่ดินอย่างชัดเจน มีสำนักงานจดทะเบียนที่ดินเพื่อเก็บต้นซ้ำของโฉนดที่ดินเอาไว้ ส่วนการโอน จำหน่าย จำนำ จำนอง ก็ต้องไปทำที่สำนักงานจดทะเบียนที่ดินเท่านั้น ¹

สรุปได้ว่า ในขณะที่รัฐบาลประสบความสำเร็จในการส่งเสริมให้มีการขยาย พื้นที่การเพาะปลูกออกไปได้อย่างกว้างขวาง และสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวให้สูงขึ้น ในระดับที่น่าพึงพอใจ รัฐบาลกลับไม่ประสบความสำเร็จมากนักในแง่ของการกระจาย รายได้ไปสู่ราษฎร ราษฎรส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในฐานะลำบากถูกเอารัดเอาเปรียบและ ถูกข่มเหงต่าง ๆ นานาจากผู้มีกำลังทรัพย์และอิทธิพลมากกว่า ในขณะเดียวกันผู้มี บรรดาศักดิ์ และผู้มีทรัพย์กลับร่ำรวยมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากเป็นเจ้าของปัจจัย การผลิต คือที่ดินริมฝั่งคลองที่บุกเบิกขึ้นใหม่ สามารถใช้ที่ดินดังกล่าวให้เกิดประโยชน์ แก่ตนเองในรูปของการให้เช่า หรือขายต่อเพื่อเอากำไร

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้ของไทย ตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 3 - 5 ถึงแม้ว่า พระมหากษัตริย์จะทรงผ่อนคลายนโยบายกรรมสิทธิ์ใน ที่ดินเพื่อให้ราษฎรทุกคนมีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดินของตนเอง แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว ที่ดินส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ในมือกลุ่มชนชั้นสูง คือ เจ้านาย ขุนนาง และผู้มีทรัพย์ แทนที่ จะอยู่ในมือของราษฎรซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศ.

¹ "ประกาศออกโฉนดที่ดิน" และ "กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ร.ศ. 120 ว่าด้วยวิธีแก้ไขทะเบียนโฉนดซึ่งได้ออกโฉนดที่ดินอย่างใหม่ และวิธีจอง ที่ดินในท้องที่", โสภณ ชัยสุวรรณ, เรื่องเดิม หน้า 47 - 61.